

“PAŞANIN ELİ ÖPÜLÜR MÜ?”: BUDİN’DE ERDEL ELÇİLERİ

Gábor KÁRMÁN*

Öz

Elinizdeki makale, Erdel prensleriyle Budin beylerbeyleri arasında vuku bulan diplomatik temaslar vesilesiyle icra edilen merasimlerin bu iki makamı Osmanlı iktidar ilişkileri bağlamında nereye yerleştirdiği meselesini ele almaktadır. Hıristiyan Avrupa’da geçerli hiyerarşik kurallara bakılırsa, Erdel prensi, toprakları üzerinde (sınırlı da olsa) egemenlik hakkına sahip bir hükümdar olarak erklerini doğrudan sultanın iktidarından alan Budin valilerine teşrifatta tekaddüm etmeliydiler. Ne var ki, Osmanlı uluslararası toplumu böyle bir hiyerarşik farklılık tanımıyordu: Erdel prensleri de, sultanın hizmetkârı olarak kabul ediliyorlardı ve hükümdarlıkları, tahta nasp edildikleri esnada ortaya çıkan diplomatik prosedürde ifadesini bulduğu üzere yine padişahın rızasına dayanıyordu. Temsiliyete dair farklı unsurlar bir arada tahlil edildiğinde, Erdel prenslerinin Budin beylerbeyleriyle aynı seviyede görüldükleri anlaşılabilir.

Budin’deki elçi kabul merasimleri Bâbîâli’de yapılanlarla birçok açıdan benzerlik arz etmektedir. Taraflar arasında hediye değişimi (beylerbeyi elinden hilat giydirilmesi dâhil) mütekabiliyeti gösterdiği gibi, iki taraf arasında hiyerarşik bir fark olmadığını da ortaya koymaktadır. Bu bakımdan bazı raporlarda Erdel elçilerinin beylerbeyinin elini öptüğüne dair verilen bilgiler büyük önem taşımaktadır. Elin öpülmesi bariz bir tabiiyet göstergesidir. Bununla birlikte Habsburg sefaretlere ve Osmanlı eyaletlerine gelen diğer haraçgüzar devletlerin elçilerinden gelen malzemenin karşılaştırmalı incelemesi, elçilerin hükümdarlarını temsilen beylerbeyinin elini öpmediklerini, el öpmeyi, Osmanlı uluslararası toplumunun ayırt edici özelliklerinden biri olarak bizzat kendi adlarına yaptıklarını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı taşra yönetimi, merasimler, Erdel, el öpme, hilat

“...uygun görüldüğü üzere ben de büyük bir teslimiyetle yüce efendimizin elini ve kaftanını elçim aracılığıyla öpmek isterim. Dahası yüce bir şükranla şevketli efendimizin iyi niyetine isnad edip, verdiği söz babında teşekkürlerimi sunarım.”¹

Gábor Bethlen, Budin Paşası Kadızade Ali’ye gönderdiği mesajında mümkün mertebe farklı bir üslup kullanmıştır. El ve kaftanın öpülmesi Osmanlı diplomasi protokolünde önemli rol oynamaktaydı. Bu çerçevede İstanbul’la ulaşan diplomatları çavuşlar iki yanlarından tutarak sultana götürürler ve bu, sultanla gerçekleştirilen görüşmelerin ihmal edilemez bir parçasını teşkil ederdi. Öyle ki, elçi bu saygı prosedürünü gerçekleştirme-ye neredeyse zorla mecbur bırakılırdı. Bahsedilen husus elçiler için genellikle sarsıcı bir tecrübe anlamına gelmekteydi. Bu nedenle, her ne kadar el öpülmesi Avrupa diplomasi protokolünün de alışlageldik bir parçası olsa da, başta Leh-Litvan Birliği temsilcileri ol-

* Research fellow, Hungarian Academy of Sciences, Research Center for the Humanities, Institute of History, karmangabor@gmail.com. Makaleyi Türkçeye tercüme eden Hüseyin Şevket Çağatay Çapraz ve metnin son halini almasında emeği geçen Özgür Kolçak’a teşekkürü bir borç bilirim.

¹ Gábor Bethlen’in Mihály Tholdalagi’ye açıklaması (Yer adı verilmeksizin, 10 Haziran 1616) *Török-Magyarkori Állam-Okmánytár*, I–VII, ed. Áron Szilády–Sándor Szilágyi, Pest: Eggenberger, 1868–1872, (= TÁMÓ) I, s. 153.

mak üzere diplomatlar, bu sahneleri raporlarına dâhil etmemeyi tercih ettiler.² Osmanlı tarafında ise bu uygulama, seremoninin en önemli kısımlarından birini teşkil etmekteydi. Zaman zaman tüm elçilik faaliyetlerinin *pars pro toto*, başka bir deyişle bütünlüğün en önemli unsuru olarak yalnızca el öpme ögesi üzerinden anlatılıp geçilmesi karakteristik bir durumdu: "*Alman elçiler kudretli efendinin [sultanın] elini öptüler, şimdi gerisin geri yola koyulmuşlardır.*"³

Sultandan düşük rütbeli Osmanlı temsilcileriyle gerçekleştirilen temaslarla ilgili olarak kaynaklarda bu uygulamaya ait bir veriye rastlamadık. Hükümdar ya da kutsal bir şahsiyet olmadığı için Avrupa tipli bir protokolde Budin paşasının elinin kendisine gelen elçiler tarafından öpülmesi beklendik bir durum değildir. Aksine uluslararası Avrupa toplulukları içinde Budin paşasına karşı açık bir şekilde daha yüksek rütbede kabul edilmiş ve kendi egemenliğindeki topraklarda hüküm süren *princeps* Erdel hükümdarının bağımsız haklara sahip olmayıp sadece eyalet valisi işlevi gören paşanın elini öpmesi düşünülemez. Ancak araştırmamız kısa bir süre önce dikkatleri çekmiştir ki, sultana vergi ödeyenler, her katılımcı tarafından kabul ve takip edilen kanunlar düzeniyle donatılmış bir birliğin üyesi sayılırdı. Ancak bazı grupların iç hiyerarşideki yerleri çarpıcı şekilde farklılık gösterebilmekteydi.⁴ Elbette Erdel hükümdarlarının Budin paşalarıyla sürdürdüğü ilişkilerdeki yön verici nitelikleri, Osmanlı çok milletli politikasını belirlemiştir, meselenin kesin hatlarını belirlemek ise henüz mümkün olmamıştır.

² Frötschel, R., "Mit Handkuss: Die Hand als Gegenstand des Zeremoniells am Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert", *Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652–1800): Eine Annäherung*, hrsg. Irmgard Pangerl–Martin Scheutz–Thomas Winkelbauer, Innsbruck–Wien–Bolzano: StudienVerlag, 2007, s. 337–356.

³ Gábor Bethlen'in Budin Müftüsü İsa'ya mektubu (Ağustos 1629)). Gergely, S., "Adalék 'Bethlen Gábor és a Porta' Czimű Közleményhez. I–III." *Történelmi Tár* [5.] (1882), [6.] (1883), III, s. 633. El ve kaftan öpülmesinin Osmanlılardaki anlamı hakkında bkz.: Palmira Brummett, "A Kiss is Just a Kiss: Rituals of Submission Along the East–West Divide", *Cultural Encounters Between East and West, 1453–1699*, ed. Matthew Birchwood–Matthew Dimmock, Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars, 2005, s. 107–131. İstanbul'daki görüşmeler üzerine (diğer kaynaklarla) bkz.: Kármán, G., "Sovereignty and Representation: Tributary States in the Seventeenth-century Diplomatic System of the Ottoman Empire", *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. Gábor Kármán–Lovro Kunčević, Leiden–Boston: Brill, 2013, s. 155–185. Leh raporlarının tasdiki hakkında bkz.: Kotodziejczyk, D., "Semiotics of Behavior in Early Modern Diplomacy: Polish Embassies in Istanbul and Bahçesaray", *Journal of Early Modern History*, 7 (2003), s. 245–252; Grygorieva, T., "Symbols and Perceptions of Diplomatic Ceremony: Ambassadors of the Polish–Lithuanian Commonwealth in Istanbul", *Kommunikation Durch Symbolische Akte. Religiöse Heterogenität und Politische Herrschaft in Polen–Litauen*, hrsg. Yvonne Kleinmann, Stuttgart: Steiner, 2010, s. 129–130.

⁴ Osmanlı haraçgüzar devletlerinin diğer uluslararası toplumlardaki emsalleri için bkz.: Kunčević, L., "Janus-Faced Sovereignty: The International Status of the Ragusan Republic in the Early Modern Period", *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. Gábor Kármán–Lovro Kunčević, Leiden–Boston: Brill, 2013, s. 91–121; Wasiucionek, M., "Die Simulation von Souveränität in der Frühneuzeitlichen Diplomatie: Die Moldauische Gesandtschaft am Polnischen Königshof im Jahr 1644", *Die Audienz: Ritualisierter Kulturkontakt in der Frühen Neuzeit*, hrsg. Peter Burschel–Christine Vogel, Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 2014, s. 101–123.

Erdel hükümdarları ve Macaristan'daki beylerbeyleri arasındaki mevcut diplomatik ilişkilerin doğası hakkında şimdiye dek ulaşılabilen kaynaklar neredeyse hiçbir bilgi sunmamaktadır. Bu durum Gábor Bethlen'in davranışını açıklamayı güçleştirmektedir. Siyasi tarih üzerine gerçekleştirilen analizlerde bazı elçilik faaliyetleri çeşitli kereler ele alınmış olsa da, Erdel tarihinin bizim bahsettiğimiz kısmı bir araştırmacının bağımsız bir çalışma gerçekleştirecek kadar dikkatini çekmemiştir. Hatta diplomasi tarihinde bu alan olabildiğince ihmal edilmiş; ilgili mesele Bâbiâli'deki Erdel elçilerinin faaliyetleri dikkate alınarak incelenmiştir. Bu yaklaşımın önemi reddedilemez olsa da, hükümdarlığın dış politikasını hayati biçimde etkileyen unsurların yegâne kaynağı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu görmek doğru değildir. Balázs Sudár'ın Macaristan'daki Osmanlı politik elitlerinin iç zıtlıkları hakkında geçtiğimiz zamanlarda yayımlanan yazısı, Macaristan'daki Osmanlı idarecilerin Erdel Hükümdarlığı'nın durumunda ne denli etkili olduklarını ve aynı şekilde hükümdarlığın beylerbeyleri ve onların destekçileri arasındaki iktidar mücadelesinde nasıl rol oynadığını başarılı bir şekilde göstermiştir.⁵

Ana hatlarıyla iyi bilinen İstanbul'daki diplomatik ritüellere karşın Budin paşası ve Erdel hükümdarı arasındaki ilişkinin törensel özellikleri daha ziyade bizim dışında kalmaktadır.⁶ Aşağıdaki satırlarda bu meseleyi betimlemeye gayret edeceğiz. İlişkinin özelliklerinin ve usulünün açıklanmasının ardından tören düzeni hakkında bilgi vermeyi (diğer egemenlerin pratikleriyle karşılaştırarak) uygun bulduk. Son olarak ise, çıkış noktamıza, el ve kaftan öpme ritüeline geri döneceğiz. Erdel diplomasi tarihine dair bilgi veren kaynakların büyük kısmının 17. yüzyıla ait olması sebebiyle incelememizi ağırlıklı olarak bu dönemi içine alacak şekilde ilerlettik. Bununla birlikte mümkün olduğu yerlerde 16. yüzyıldaki durumu ele almayı ihmal etmedik.

Osmanlı Çok Milletli Toplumunda Budin Paşası ve Erdel Hükümdarı

Budin'de kurulan beylerbeylik Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzeybatısındaki diğer eyalet idarecilerinden daha önemli bir yere sahiptir.⁷ İdarecileri 16.

⁵ Sudár, B., "Iskender and Gábor Bethlen: The Pasha and the Prince", *Europe and the 'Ottoman World': Exchanges and Conflicts (Sixteenth to Seventeenth Centuries)*, ed. Gábor Kármán-Radu G. Păun, İstanbul: Isis, 2013, s. 141–169; Sudár, B., "A hódoltságú pasák az oszmán belpolitika forgatagában (1657–1665)", *Hadtörténelmi Közlemények*, 124 (2011), s. 888–906.

⁶ Erdel hükümdarlığının İstanbul diplomasisi hakkında klasik bir eser olarak bkz.: Biró, V., *Erdély Követei a Portán*, Kolozsvár: Minerva, 1921. Ayrıca bkz.: Müller, G., *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen: Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte 1541–1688*, Hermannstadt: Krafft, 1923, s. 70–142; Kármán, *Sovereignty*; Jakó, K., "Rozsnyai Dávid Portai 'Tanító Írása'", *Levéltári Közlemények*, 84 (2013), s. 169–186.

⁷ Budin paşalarının hukuki statüleri ve makamlarından dolayı elde ettikleri itibar için bkz.: Fekete, L., *Budapest a Torökkorban*, Budapest: Egyetemi Ny., 1944, s. 187–200; Dávid, G., *Török Közigazgatás Magyarországon* (yayımlanmamış doktora tezi, Eötvös Loránd Üniversitesi, Budapest, 1995), s. 166–197; aynı yazar, "A 16–17. Századi Oszmán Közigazgatás Müködése: A Beglerbégek és Szandzsákbégek Kiválasztása és Kinevezése", *Tanulmányok Szakály Ferenc Emlékére*, ed. Pál Fodor–Géza Pálffy–István György Tóth, Budapest: MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoportja, 2002, s. 111–113; Fodor, P., "Budai Pasa", *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor – Kora Újkor. I. Aachen – Bylica*, ed. Péter Kőszeghy,

yüzyıl boyunca nadir durumlarda, 1623'ten sonra ise düzenli olarak vezir unvanını almışlardır. Eyalet ise "büyük" beylerbeylik olarak görülmüştür. Elbette bu sıfat eyaletin coğrafi büyüklüğüyle değil itibarıyla ilgili bir durumdur ve büyük ihtimalle merkezinin bir zamanlar krallık payitahtı olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak yeni atanmış Budin paşaları bu unvanı aldıktan sonra küçük beylerbeylik olarak addedilen Temeşvar valilerine kıyasla Osmanlı hazinesine iki kat daha fazla vergi geliri aktardılar. Macaristan ve Balkanlardaki eyaletler üzerindeki egemenliklerini de neredeyse buna dayandırmaktaydılar. Konuyla ilgili olarak 17. yüzyıla ait çeşitli verilere ulaşılmış bulunmaktayız. Kadızade Ali, 1608 ve 1616 yılları arasındaki mektuplarında düzenli şekilde bu yaklaşımın vücuda getirdiği ifade tarzlarıyla kendi adını anmaktadır: "*Ben ki vezir Ali Paşa, Yüce Allah'ın izniyle ulu ve muzaffer çasarımızın denizin bu tarafındaki ordularının ve Bosna, Temeşvar, Eğri, Kanije ve diğer pek çok kalelerinin serdari, koruyucusu ve Budin'in baş idarecisiyim vesaire.*"⁸ Hukuki yetkisinin kesin içeriğini her zaman tespit etmek mümkün olmamaktadır. Ancak yansıttığı prestij oldukça açıktır. Küçük çaplı askeri faaliyetlerde, hatta kale kuşatmalarında koşulsuz şekilde sultandan izin almak zorunda olmamaları Budin paşalarının geniş askeri yetkilerinin karakteristik özelliklerinden bazılarıdır. Ayrıca istihbarat ve diplomasi alanındaki görevleri etki alanlarının genişlemesini sağlamıştır. Elbette başarısız olmaları durumunda sorumluluğu üstlenmek durumundaydılar.

Yerel anlaşmazlıkları doğrudan doğruya sınır ötesi mektuplaşmayla çözmek daha uygun olduğundan, bu hakları sınır bölgelerinde görev yapan her Osmanlı temsilcisi belli bir oranda elde etmişti. Sadece bu diplomasinin başarısız olduğu durumlarda mesele Bâbiâli'ye taşınırdı. Bu aşamada Budin paşalarının kendilerine has bir vasfı bulunmaktaydı: Onlar Habsburg İmparatorluğu'nun en üst düzey yöneticileriyle dahi mektuplaşabilmekteydiler.⁹ 1570'lerden iti-

Budapest: Balassi, 2003, s. 470–473.

⁸ *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616*, ed. Gustav Bayerle, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991, s. 134–260. Tiryaki Hasan Paşa ve daha sonra Budin Paşası Murtaza Paşa'nın unvanlarında aynı kavram geçmektedir (Serdar unvanı olmaksızın). Bkz.: Tiryaki Hasan Paşa'nın Gábor Báthori'ye mektubu (14 Kasım 1610, Budin.) Takáts, S., "Gázi Vezir Haszán Basa", *Emlékezzünk Eleinkröl*, ed. Sándor Takáts, Budapest: Genius, 1929, s. 195. Ayrıca Murtaza Paşa'nın hayduklara yazdığı nektup için (1039 Rebiülahir sonu [7-17 Aralık 1629]) bkz.: Gergely, S., "Okiratok az Interregnum Történetéhez Bethlen Gábor Halála Után. I–II." *Történelmi Tár* [7.] (1884), s. 293.

⁹ *A Budai Basák Magyar Nyelvű Levelezése. I. 1553–1589*, ed. Sándor Takáts–Ferenc Eckhart–Gyula Szekfű, Budapest: MTA, 1915; *Ottoman Diplomacy in Hungary: Letters from the Pashas of Buda 1590–1593*, ed. Gustav Bayerle, Bloomington: Indiana University, 1972; *The Hungarian Letters*. Budin paşalarının diplomatik işlevleri hakkında bkz.: Kerekes, D., "A Császári Tolmácsok a Magyarországi Visszafoglaló Háborúk Idején," *Századok*, 138 (2004), s. 1194–1196.; Procházka-Eisl, G.–Römer, C., "Raub, Mord und Übergriffe an der Habsburgisch-Osmanischen Grenze: Der Diplomatische Alltag der Beglerbege von Buda Abseits von Zeremonien", *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im Mittleren Osten in der Frühen Neuzeit*, hrsg. Ralph Kauz–Giorgio Rota–Jan Paul Niederkorn, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009, s. 251–264. Daha düşük rütbeli Osmanlı idarecilerinin mektuplaşmaları hakkında bkz.: Várkonyi, G., "Pálffy István Érsekújvári Főkapitány és a Váci Muszta Basa Levelezése", *Pálfiocvi v Novoveku: Vzostup Významného Uhorsého Šlachtického Rodu*, ed. Anna Fundárková–Géza Pálffy, Bratislava–Budapest: Academic Electronic Press, 2003, s. 63–73.; Tóth, H., "Die Beziehung der

baren egemenin onayını sembolize eden tuğra ile donatılmış emirleri sultan adına verme yetkisine de kavuşmuşlardır.

Erdel hükümdarlarının statüsünün belirlenmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik yapısında ziyadesiyle muallakta kalmıştır. Ayrıca uzun süre bilimsel incelemelerin ilgi alanına girememiştir. Erdel hükümdarların Bâbiâli'nin düzenli vergi ödeyicileri oldukları çoğu kişi tarafından bilinen bir olgudur. Tahta geçişlerinin sultan tarafından onaylanması gerekirdi. Osmanlı padişahı, haraç adındaki yıllık verginin dışında Erdel hükümdarından başka görevleri de gerçekleştirmesini beklerdi. Askeriye gibi çeşitli alanlarda kendini gösteren bu beklentiler üzerine pek çok bilimsel çalışma vücuda geldi.¹⁰ Bu doğrultuda normal durumlar dâhilinde Erdel hükümdarları, Bâbiâli'nin iç işlerine karışmasını beklemezdi. Hatta en parlak dönemlerinde dış politika alanında da oldukça geniş bir serbestiyetin keyfini sürmüşlerdir. Sándor Papp'ın titiz arşiv araştırmaları en azından 1657 krizinden önceki dönemde Erdel hükümdarlarının atanmasının sadece sancak ve beylerbeylerinin görev tayinlerini belirleyen *berat* ile değil, aynı zamanda uluslararası antlaşma niteliğinde olan *name* formundaki *ahdname* ile gerçekleştiğini göstermektedir.¹¹ Yukarıdaki satırlarda değindiğimiz farklı olguların yanı sıra yine Sándor Papp'ın dikkat çektiği üzere Osmanlı bakış açısıyla Erdel Hükümdarlığı, diğer tüm vasal ülkeler gibi imparatorluğun bir parçasını teşkil etmekteydi. Yöneticisi ise Bâbiâli'nin ahdnamesi vasıtasıyla Osmanlı idarecisi olarak kabul edilirdi.¹² Aslında bu durum Erdel diplomasinin de işine gelmekteydi; Erdel yöneticileri Osmanlı bağlamında bir çıkar yaratabilecekleri durumda seve seve "yüce çasarin [sultanın] ülkesi" olduklarını vurguladı. Aynı anda uluslararası iki toplumun parçası olan ve bu nedenle birbiriyile bağlantı göstermeyen stratejileri uygulayan Erdel hükümdarları, tabii olarak batı diplomasinde Osmanlı'ya tabi olma düşüncesinin bastırılmasına ya da en azından etkisinin azaltılmasına gayret ettiler. Ancak Budin paşasıyla sürdürülen ilişkiler alanında mevcut güç dengelerine bağlı olarak Osmanlıların beklentilerini karşılamak durumunda kalmışlar ve bu kapsamda mümkün olan en geniş imkânlardan yararlanmaya çalışmışlardır.

Osmanlı kaynaklarında Erdel hükümdarlarının atanması hususunda Szapolyai döneminde genellikle *kral* kavramı kullanılmıştı. Ancak daha sonra Báthoryler zamanında bu terimin yerini *voivoda* ve ardında *hâkim* almıştır.

Familie Batthyány zur Osmanischen Elite im Ungarisch-Osmanischen Grenzgebiet vom 16.–17. Jahrhundert", *Türkenkriege und Adelskultur in Ostmitteleuropa vom 16.–18. Jahrhundert*, hrsg. Robert Born–Sabine Jagodzinski, Ostfildern: Thorbecke, 2014, s. 165–177.

¹⁰ Szabó, J. B., "Splendid Isolation?: The Military Cooperation of the Principality of Transylvania with the Ottoman Empire (1571–1688) in the Mirror of the Hungarian Historiography's Dilemmas", *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. Gábor Kármán–Lovro Kunčević, Leiden–Boston: Brill, 2013, s. 301–339.

¹¹ Papp, S., "The System of Autonomous Muslim and Christian Communities, Churches, and States in the Ottoman Empire", *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. Gábor Kármán–Lovro Kunčević, Leiden–Boston: Brill, 2013, s. 404–412; Papp, S., *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2003.

¹² Papp, "The System," s. 418.

yüzyıl boyunca nadir durumlarda, 1623'ten sonra ise düzenli olarak vezir unvanını almışlardır. Eyalet ise "büyük" beylerbeylik olarak görülmüştür. Elbette bu sıfat eyaletin coğrafi büyüklüğüyle değil itibarıyla ilgili bir durumdur ve büyük ihtimalle merkezinin bir zamanlar krallık payitahtı olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak yeni atanmış Budin paşaları bu unvanı aldıktan sonra küçük beylerbeylik olarak addedilen Temeşvar valilerine kıyasla Osmanlı hazinesine iki kat daha fazla vergi geliri aktardılar. Macaristan ve Balkanlardaki eyaletler üzerindeki egemenliklerini de neredeyse buna dayandırmaktaydılar. Konuyla ilgili olarak 17. yüzyıla ait çeşitli verilere ulaşılmış bulunmaktayız. Kadızade Ali, 1608 ve 1616 yılları arasındaki mektuplarında düzenli şekilde bu yaklaşımın vücuda getirdiği ifade tarzlarıyla kendi adını anmaktadır: "*Ben ki vezir Ali Paşa, Yüce Allah'ın izniyle ulu ve muzaffer çasarımızın denizin bu tarafındaki ordularının ve Bosna, Temeşvar, Eğri, Kanije ve diğer pek çok kalelerinin serdarı, koruyucusu ve Budin'in baş idarecisiyim vesaire.*"⁸ Hukuki yetkisinin kesin içeriğini her zaman tespit etmek mümkün olmamaktadır. Ancak yansıttığı prestij oldukça açıktır. Küçük çaplı askeri faaliyetlerde, hatta kale kuşatmalarında koşulsuz şekilde sultandan izin almak zorunda olmamaları Budin paşalarının geniş askeri yetkilerinin karakteristik özelliklerinden bazılarıdır. Ayrıca istihbarat ve diplomasi alanındaki görevleri etki alanlarının genişlemesini sağlamıştır. Elbette başarısız olmaları durumunda sorumluluğu üstlenmek durumundaydılar.

Yerel anlaşmazlıkları doğrudan doğruya sınır ötesi mektuplaşmayla çözmek daha uygun olduğundan, bu hakları sınır bölgelerinde görev yapan her Osmanlı temsilcisi belli bir oranda elde etmişti. Sadece bu diplomasinin başarısız olduğu durumlarda mesele Bâbiâli'ye taşınırdı. Bu aşamada Budin paşalarının kendilerine has bir vasfı bulunmaktaydı: Onlar Habsburg İmparatorluğu'nun en üst düzey yöneticileriyle dahi mektuplaşabilmekteydiler.⁹ 1570'lerden iti-

Budapest: Balassi, 2003, s. 470–473.

⁸ *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616*, ed. Gustav Bayerle, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991, s. 134–260. Tiryaki Hasan Paşa ve daha sonra Budin Paşası Murtaza Paşa'nın unvanlarında aynı kavram geçmektedir (Serdar unvanı olmaksızın). Bkz.: Tiryaki Hasan Paşa'nın Gábor Báthori'ye mektubu (14 Kasım 1610, Budin.) Takáts, S., "Gázi Vezir Haszán Basa", *Emlékezzünk Eleinkröl*, ed. Sándor Takáts, Budapest: Genius, 1929, s. 195. Ayrıca Murtaza Paşa'nın hayduklara yazdığı mektup için (1039 Rebiülahir sonu [7-17 Aralık 1629]) bkz.: Gergely, S., "Okiratok az Interregnum Történetéhez Bethlen Gábor Halála Után. I–II." *Történelmi Tár* [7.] (1884), s. 293.

⁹ *A Budai Basák Magyar Nyelvű Levelezése. I. 1553–1589*, ed. Sándor Takáts–Ferenc Eckhart–Gyula Szekfű, Budapest: MTA, 1915; *Ottoman Diplomacy in Hungary: Letters from the Pashas of Buda 1590–1593*, ed. Gustav Bayerle, Bloomington: Indiana University, 1972; *The Hungarian Letters*. Budin paşalarının diplomatik işlevleri hakkında bkz.: Kerekes, D., "A Császári Tolmácsok a Magyarországi Visszafoglaló Háborúk Idején," *Századok*, 138 (2004), s. 1194–1196.; Procházka-Eisl, G.–Römer, C., "Raub, Mord und Übergriffe an der Habsburgisch-Osmanischen Grenze: Der Diplomatische Alltag der Beglerbege von Buda Abseits von Zeremonien", *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im Mittleren Osten in der Frühen Neuzeit*, hrsg. Ralph Kauz–Giorgio Rota–Jan Paul Niederkorn, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009, s. 251–264. Daha düşük rütbeli Osmanlı idarecilerinin mektuplaşmaları hakkında bkz.: Várkonyi, G., "Pálffy István Érsekújvári Főkapitány és a Váci Muszta Basa Levelezése", *Pálfiocvi v Novoveku: Vzostup Významného Uhorsého Šlachtického Rodu*, ed. Anna Fundárková–Géza Pálffy, Bratislava–Budapest: Academic Electronic Press, 2003, s. 63–73.; Tóth, H., "Die Beziehung der

baren egemenin onayını sembolize eden tuğra ile donatılmış emirleri sultan adına verme yetkisine de kavuşmuşlardır.

Erdel hükümdarlarının statüsünün belirlenmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik yapısında ziyadesiyle muallakta kalmıştır. Ayrıca uzun süre bilimsel incelemelerin ilgi alanına girememiştir. Erdel hükümdarların Bâbiâli'nin düzenli vergi ödeyicileri oldukları çoğu kişi tarafından bilinen bir olgudur. Tahta geçişlerinin sultan tarafından onaylanması gerekirdi. Osmanlı padişahı, haraç adındaki yıllık verginin dışında Erdel hükümdarından başka görevleri de gerçekleştirmesini beklerdi. Askeriye gibi çeşitli alanlarda kendini gösteren bu beklentiler üzerine pek çok bilimsel çalışma vücuda geldi.¹⁰ Bu doğrultuda normal durumlar dâhilinde Erdel hükümdarları, Bâbiâli'nin iç işlerine karışmasını beklemeydi. Hatta en parlak dönemlerinde dış politika alanında da oldukça geniş bir serbestiyetin keyfini sürmüşlerdir. Sándor Papp'ın titiz arşiv araştırmaları en azından 1657 krizinden önceki dönemde Erdel hükümdarlarının atanmasının sadece sancak ve beylerbeylerinin görev tayinlerini belirleyen *berat* ile değil, aynı zamanda uluslararası antlaşma niteliğinde olan *name* formundaki *ahdname* ile gerçekleştiğini göstermektedir.¹¹ Yukarıdaki satırlarda değindiğimiz farklı olguların yanı sıra yine Sándor Papp'ın dikkat çektiği üzere Osmanlı bakış açısıyla Erdel Hükümdarlığı, diğer tüm vasaal ülkeler gibi imparatorluğun bir parçasını teşkil etmekteydi. Yöneticisi ise Bâbiâli'nin *ahdnamesi* vasıtasıyla Osmanlı idarecisi olarak kabul edilirdi.¹² Aslında bu durum Erdel diplomasisinin de işine gelmekteydi; Erdel yöneticileri Osmanlı bağlamında bir çıkar yaratabilecekleri durumda seve seve "yüce çararın [sultanın] ülkesi" olduklarını vurguladı. Aynı anda uluslararası iki toplumun parçası olan ve bu nedenle birbiriyle bağlantı göstermeyen stratejileri uygulayan Erdel hükümdarları, tabii olarak batı diplomasisinde Osmanlı'ya tabi olma düşüncesinin bastırılmasına ya da en azından etkisinin azaltılmasına gayret ettiler. Ancak Budin paşasıyla sürdürülen ilişkiler alanında mevcut güç dengelerine bağlı olarak Osmanlıların beklentilerini karşılamak durumunda kalmışlar ve bu kapsamda mümkün olan en geniş imkânlardan yararlanmaya çalışmışlardır.

Osmanlı kaynaklarında Erdel hükümdarlarının atanması hususunda Szapolyai döneminde genellikle *kral* kavramı kullanılmıştı. Ancak daha sonra Báthoryler zamanında bu terimin yerini *voyvoda* ve ardında *hâkim* almıştır.

Familie Batthyány zur Osmanischen Elite im Ungarisch-Osmanischen Grenzgebiet vom 16.–17. Jahrhundert", *Türkenkriege und Adelskultur in Ostmitteleuropa vom 16.–18. Jahrhundert*, hrsg. Robert Born–Sabine Jagodzinski, Ostfildern: Thorbecke, 2014, s. 165–177.

¹⁰ Szabó, J. B., "'Splendid Isolation?': The Military Cooperation of the Principality of Transylvania with the Ottoman Empire (1571–1688) in the Mirror of the Hungarian Historiography's Dilemmas", *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. Gábor Kármán–Lovro Kunčević, Leiden–Boston: Brill, 2013, s. 301–339.

¹¹ Papp, S., "The System of Autonomous Muslim and Christian Communities, Churches, and States in the Ottoman Empire", *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. Gábor Kármán–Lovro Kunčević, Leiden–Boston: Brill, 2013, s. 404–412; Papp, S., *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2003.

¹² Papp, "The System," s. 418.

Kral unvanı István Bocskai, Gábor Bethlen ya da I. Mihály Apafi gibi sadece ismi Macaristan'ın olası kralı olarak tartışılan isimler için kullanılmıştır. István Báthori için kullanılan *voyvoda* ve hâkimden hükümdara kadar çeşitli işlevleri belirtmeye yarayan, temel olarak yerel egemenlik olgusunu güçlendiren *hâkim* kavramlarının anlamları ise oldukça tartışmalıdır. Zira Osmanlı yönetimi kendi idari unvanlarını çeşitli şartlara adapte ederek kullanma yoluna gitmiştir; *bey* kavramının anlamsal değişimi de bu şekilde açıklanabilir.¹³ Bu çerçevede Osmanlı idari kavramları onursal unsurlar olarak kalmakta ve Osmanlı hiyerarşisi içinde Erdel hükümdarı ve Budin beyinin birbirlerine karşı mevkileri hakkında tutarlı bir fikir vermemektedir.

İki taraf arasındaki yazışmaların çok cılız bir kısmı günümüze ulaşmış olmakla birlikte bu veriler de 1610'dan sonraki döneme ilişkindir ve metinlerin büyük kısmı Erdel hükümdarlarının Türkçe tercümanları (*török deák*) tarafından hazırlanmış tercümelere ibarettir. Erdelli tercümanlar açısından, unvan terminolojisinin eksiksiz yansıtılması tabiiyle pek de önemli bir mesele değildir.¹⁴ Budin paşalarının Macarca yazdırdıkları mektuplarda şahıslarına yakıştırdıkları unvanlar, 16. yüzyılda buradaki valilere atfedilen önemi anlayabilmek için çeşitli fırsatlar sunmaktadır; ama Erdel'e gönderilen mektuplardaki metinlerde geçen abartılar kadar büyüğüne başka hiçbir yerde rastlamamız mümkün değildir. 17. yüzyılda ise, Budin paşalarının unvanları mektup metinlerinde doğrudan doğruya eksiklikler göstermektedir. Bu mesele, Türkçe tercümanların ihmalinden kaynaklanıyor görünmemektedir; orijinal olarak Macarca yazılmış metinlerin ilk nüshalarında da ilgili kısımlar eksiktir.¹⁵ Erdel

¹³ Adlandırılmalar hakkında bkz.: Panaite, V., *The Ottoman Law of War and Peace: The Ottoman Empire and Tribute-Payers*, Boulder (Colorado): East European Monographs, 2000, s. 340–342.; Papp, *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden*. 17. yüzyıl terminolojisi hakkında edindiğim bilgiler dolayısıyla Sándor Papp'a şükranlarımı sunarım. *Hâkim* ve *bey* kavramlarının açıklanması üzerine: Bayerle, G., *Pashas, Beks, and Effendis: A Historical Dictionary of Titles and Terms in the Ottoman Empire*, İstanbul: Isis, 1997, s. 73 ve 19. Eflak ve Boğdan voyvodalarına karşı Erdel hükümdarlarıyla ilgili olarak kendilerinin sultanın *haraç mültezimi* ve *cizyedartarı* olarak adlandırıldıklarına dair bir kaynağa ulaşamadık. Bkz.: Panaite, V., "The Voivodes of the Danubian Principalities as *Harâcğuzarlar* of the Ottoman Sultans", *Ottoman Borderlands: Issues, Personalities and Political Changes*, ed. Kemal H. Karpat–Robert W. Zens, Madison: University of Wisconsin Press, 2003, 64–65.

¹⁴ 16. yüzyılda henüz geniş alanda hareket kabiliyetine sahip Budinli Macar tercümanların geri plana itilmeleri hakkında bkz.: Takáts, S., "A Magyar és a Török Íródeák", aynı yazarın *Rajzok a Török Világól*, I, Budapest: MTA, 1915 içinde, s. 97. Macar tercümanların yalnızca Macar Krallığı ve Erdel idarecileri arasındaki görüşmeler aşamasında işlevlerini yitirdikleri anlaşılmaktadır. Örneğin 25 Şubat 1644'te Musa Paşa'nın hayduklara Macarca olarak yazdırdığı *assecuratió* büyük ihtimalle Budin'de kaleme alınmıştı. Aksi takdirde belgenin tarihlendirilmesinde kentin Türkçe adının (Budin) geçmemesi gerekirdi. Bkz.: TMÁO III. 260. Erdel'e ilişkin gerçekleştirilen mektuplaşmaların bazı parçalarının Macarca olarak hükümdarlığa ulaştıklarını saptamaktayız (Daha sonraki notlara bakınız). Ayrıca Budin paşaları Macaristan'daki idarecilere de Macarca mektuplar göndermişlerdir: Merényi, I., "Mehemmet Budai Pasa Négy Levele gr. Eszterházy Miklóshoz 1625/26.", *Hadrtörténelmi Közlemények*, 10 (1897), S. 451–458.; Jedlicska, P., *Eredeti Részletek gróf Pálffy-Család Okmánytárához 1401–1653 s Gróf Pálffyok Életrajzi Vázlatai*, Budapest: Stephaneum, 1910, s. 48.

¹⁵ Budin Paşası Murtaza Paşa'nın István Bethlen'e mektubu, 19 Aralık 1629, Budin. Szilágyi, S., "Bethlen Gábor és a Porta", I–II. *Történelmi Tár* [4.] (1881), [5.] (1882), II, s. 75. Benzer şekilde

hükümdarına hitap şekli ise yoğun şekilde değişim gösterdi. Her halükarda hükümdar kavramına sıkça rastlanırken (elbette bu hükümdar, yani hâkim isimlendirmesinin Osmanlı tarafında neye tekabül ettiği ve hakiki anlamı tartışılabilir), Budin paşası, Erdel hükümdarına hitap ederken ona ülkenin değil, daha ziyade Hıristiyan nüfusun (iftihârü'l-ümerâi'l-milleti'l-İseviyye, "Hz. İsa dinindekiler" ya da iftihârü'l-ümerâi't-tâ'ifei'l-Mesihyye, "Mesih dinindekiler") hükümdarı olarak sesleniyordu.¹⁶

Paşalar ve hükümdarlar arasındaki mektuplaşmalar, Budin beylerbeyinin kesin bir şekilde Erdel hükümdarına tekaddüm ettiğine her halükarda tanıklık etmemektedir. Kadızade Ali Paşa'nın yukarıda belirtilen "kendini tanıtmayı" hususunda olduğu gibi nadir geçen unvanları arasında hiçbir zaman Erdel'e bir atıfta bulunulmamıştır. Hükümdarlığın egemenlik pozisyonunun ziyadesiyle sarsıldığı I. Mihály Apafi zamanında bile, Bâbiâli'nin bir Budin paşasına tanıdığı en büyük hak, beylerbeyinin çeşitli vazifeleri yanında "*Budin'in her zaman Erdel ülkesinin kapısı*" olduğunu vurgulayabilmesiydi.¹⁷ Ancak ifadenin içeriği açık olmaktan uzaktır: Coğrafi yakınlığın dışında, elçilerin destek için Osmanlı idarecilerinin "kapsına yürüdüklerini" işaret eden, Bâbiâli diplomasisindeki alışlageldik terminolojiye atıf yapılmaktadır. Ancak bu aşamada bile formül en fazla Erdel hükümdarlarının kendileri için paşadan destek istedikleri anlamına gelmektedir. Sabık açıklama paşaların bu konuda bir yetkilerinin olduğunu göstermez. Çünkü Erdel hükümdarları, beylerbeyinin iyi niyetine muhtaç oldukları vakit dahi paşanın iç işlerine karışmasına izin vermemiştir. Örneğin 1636'da Nasuh Paşazade Hüseyin Paşa, taht mücadelesinde I. György Rákóc-

Türkçe mektuplarda, en azından 19. yüzyıla ait çeviri metin baskılarında görev unvanları takip edilememektedir. Örneğin Budin Paşası Acem Hasan'ın István Bethlen'e mektubu, 10–20 Zilkade 1039 [21 Haziran–1 Temmuz 1630], TMÁO II, 162. 16. yüzyıla dair bilinen mektuplarda Sokullu Mustafa tarafından genellikle şu formül izlenmektedir: "Kudretli Türk Çarının Budin'deki başvekili ve Macaristan'ın sorumlusu." Bkz.: Budin Paşası Sokullu Mustafa'nın István Báthori'ye mektupları (10 Ekim – 22 Kasım 1573, Budin): Szalay, L., *Erdély és a Porta 1567–1578*, Pest: Lauffer & Stolp, 1862, s. 83, 125. Erdel hükümdarına ithafen kaleme alınan ve Budin paşasının tüm yetki alanını belirten bildiğimiz son mektup aynı üslubu barındırmaktadır. Budin Paşası Kadızade Ali'nin Gábor Bethlen'e mektubu, 18 Mayıs 1616, Budin. *Documente Privatoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*, IX Acte și Scrisori (1614–1636), yay. Andrei Veress, București: Imprimeria Națională, 1937, s. 94. 16. yüzyılda alışılmadık unvan kullanımı hakkında bkz.: Fekete, *Budapest*, s. 194–195.

¹⁶ Birkaç karakteristik örnek: Budin Paşası Sofu Mehmed Paşa'nın Gábor Bethlen'e mektubu, 11 Cemaziyelvel 1032, [14 Mart 1623], Budin, TMÁO, I, s. 378–379; Budin Paşası Acem Hasan'ın István Bethlen'e mektubu, 26 Safer 1039, [26 Eylül 1630], Budin. Gergely, S., "Brandenburgi Katalin és Bethlen István Összekötetése a Portával (Gróf Teleki Miksáné Levéltárából)," *Történelmi Tár*, 8 (1885), s. 107; Budin Paşası Nasuh Paşazade Hüseyin'in I. György Rákóczi'ye mektubu, 26 Haziran 1636 civarı, Budin, TMÁO, III, s. 379; Budin Paşası Sarı Kenan'ın II. György Rákóczi'ye mektubu, 1064 Cemaziyelvel ortaları [1–10 Nisan 1654], TMÁO, III, s. 425. "*Erdel Ülkesi*" tanımı için: Budin Paşası Murtaza'nın Brandenburglu Katalin'e mektubu, 25 Cemaziyelahir 1039, [30 Haziran 1630], Budin. Gergely, S., "Borsos Tamás Emlékirata 1630. jan. 22–28-iki Budai Követségéről," *Történelmi Tár*, 7 (1884), s. 704. Hükümdar unvanı I. Mihály Apafi zamanında da mevcuttu. Ancak bunun yanına karakteristik olarak bir de daha önce alışılmadık bir öge olarak görülen "*kudretli çarının sadık dostu*" formülü eklenmiştir: Budin Paşası Suyolcu Ali'nin Mihály Apafi'ye mektubu, 12 Haziran 1676, Budin, TMÁO, V, s. 380.

¹⁷ Budinli defter kethüdası Alı Paşa'nın I. Mihály Apafi'ye mektubu, 4 Nisan 1668, TMÁO, IV, s. 409.

zi'ye karşı kendisine sığınmış István Bethlen'i desteklemiştir. Bu esnada Hüseyin Paşa'ya gönderilen Erdel elçilerine verilen talimata çarpıcıydı: "Öyle bir surette söze başlamalılar ki, ülkenin veziri bu vakada bir hakim olarak görmek istediği intibai doğmasın; yalnızca bir mutavassıt olarak görüldüğünü bilsin!"¹⁸. Dolayısıyla Osmanlı nezdinde de Erdel hükümdarı Budin paşasının kontrolünde düşünülmemekteydi. İlişkileri teorik olarak sultanın yetkisindeki iki eşit idareci şeklindeydi ve mektuplarında ayrıntılı olarak satırlara döktükleri gibi "yüce sultanın" hizmetinde olabildiğince etkili çalışmalıydılar. Hükümdarlık alametlerini inceleyen János B. Szabó ve Péter Erdősi de aynı sonuca ulaşmışlardır: Osmanlı değerlendirmesine göre Erdel hükümdarları, vezir unvanına sahip beylerbeylerine benzer bir seviyede bulunmaktaydı.¹⁹

İlişkinin Biçimi

Bâbiâli'nin alışkanlıklarına zıt bir şekilde Erdel hükümdarının sürekli temsilcisinin olduğu yerde, Budin'de siyasi bir kurumsallaşmaya gerek duyulmadı. Beylerbeyi ile çözülmesi gereken ortak meselelerin ne doğası ne de sıklığı böyle bir yola gidilmesini gerektiriyordu. Sözün kısası, Budin'de mütemadiyen bir Erdel temsilcisi bulundurma lüzumu yoktu. Daimî elçi, başka bir ifadeyle kapı kethüdası tutulması daha ziyade sultanın beklentilerinin karşılanması içindi. Tabii ki, bu, Erdel hükümdarının uzun süre boyunca Budin'de kalan elçisini ihtiyaç duyması halinde kullanmadığı anlamına gelmemektedir. Mesele hakkında iki örnek bilmekteyiz. Tamás Borsos, Habsburg elçileriyle gerçekleştirilen görüşmelere yardımcı olmak gayesiyle 1624'te Sofu Mehmed Paşa'nın yanında uzun aylar geçirmiştir. Tabii esas amacı elçilere karşı Gábor Bethlen'in çıkarlarını savunmaktır.²⁰ 1644 Mayıs ve Eylül'ü arasında István Szentpáli'nin Budin'de aylarca konaklamasının nedeni ise Bâbiâli'nin I. György Rákóczi'nin seferini Macaristan'daki Osmanlı ordularıyla destekleyeceğini duyurmuş olmasıydı. İlkesel olarak elçinin görevi, yetkisi kapsamında uzlaş-

¹⁸ Erdel aristokratlarının István Szalánczy, István Petki, István Körösy ve Weyrauch Zacharias'a talimatı, 26 Şubat 1636, Kolozsvár. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, I–XX, ed. Sándor Szilágyi, Budapest: MTA, 1876–1897, (= EOE) IX, s. 451. Siyasî şartlar için bkz.: Lukinich, I., "Bethlen István Támadása 1636-ban," *Századok*, 44 (1910), s. 24–40, 98–112, 212–227, 298–314, 477–494.

¹⁹ Szabó, J. B., "The Insignia of the Princes of Transylvania", *Turkish Flowers: Studies on Ottoman Art in Hungary*, ed. Iboyla Gerelyes, Budapest: Hungarian National Museum, 2005, s. 131–142; Szabó, J. B.–Erdősi, P., "Ceremonies Marking the Transfer of Power in the Principality of Transylvania in East European Context," *Majestas*, 11 (2003), s. 111–160. Mehter takımı gibi Osmanlı siyasi kültüründe özümsemiş öğeler hakkında Erdel bağlamında az ve kesin olmayan verilere sahibiz. Karşılaştırma için: Sudár, B.–Csörsz, R. I., "Trombita, Rézdob, Tárogató...": *A Török Hadizene és Magyarországon*, Enying: Tinódi Lantos Sebestyén Református Zeneiskola, 1996, s. 28–33.

²⁰ Tamás Borsos, sınır boyundaki baskınları gerekçe göstererek Habsburg elçilerinin tutuklanmasını sağlamıştı. Bkz.: Sofu Mehmed Paşa'nın Gábor Bethlen'e mektupları, 19 Zilkade 1033/2 Eylül 1624 ve 4 Zilhicce 1033/17 Eylül 1624, Budin, TMÁO, I, s. 422–423, 424. Hükümdar varış vaktini daha Mayıs ayında beylerbeyinin bilgisine sundu. Bkz.: Mihály Tholdalagi'ye verilen izahat, 28 Nisan 1624, Kassa, TMÁO, I, s. 419. Görüşmelere dair Tamás Borsos için yazılan bilgiler için bkz.: (22 Mayıs 1624); Gergely, "Adalék", I, s. 463. Siyasî yapı hakkında bkz.: Angyal, D., "Gabriel Bethlen", *Revue Historique*, 53/158 (1928), s. 51–55.

ma sağlamaktı. Pratikte ise yardım birliklerinin yola koyulmasını hızlandırmak istedi ve hükümdarı, Osman Paşa'nın düşman tarafla sürdürdüğü şüpheli görüşmeler hakkında sürekli bilgilendirdi.²¹ Budin'deki ikameti döneminde daimi elçi olarak husule gelen işlevini paşanın konağı ve hükümdar arasında gidip gelen postacılar güçlendirdiler.

Tarafların yer değiştirdikleri benzer bir çözüme örnek gösterememekteyiz. Anlık şekilde gönderilen elçilerle ilgili uygulamalar ise ortak çalışmanın özelliklerini açıkça yansıtmaktadır. Buna karşın Erdelli elçilerin çoğunun İstanbul'a gittiklerinde Bâbiâli'de yaşadıkları tam bir boyun eğmeyi yansıtmaktadır. Sultan (en azından 17. yüzyılda) çok nadiren de olsa Erdel'e çavuşlarını göndermişse de, görevlendirme genellikle tehdit içeriklidir. Budin ve Gyulafehérvár (Erdel Belgradı) arasındaki diplomatik trafik her iki taraf için de nispeten istikrarlı bir şekilde gerçekleşti. Bu durum gerek elçi faaliyetlerinin yoğunluğunda gerekse elçilerin seçilmesinde kendini gösterdi. Daha az önemli haiz olan meselelerde iki taraf düşük rütbeli bir ulak vasıtasıyla birbirlerine sadece mektup gönderdiler. Sözlü görüşmeler ise ancak "yüksek rütbeli hizmetkâr" diplomatlar aracılığıyla gerçekleştirildi. Elbette bu şahısların itibarları daha yüksekti. İki çeşit elçi arasındaki farkları Ferenc Sebesi, 1655 yılındaki görevi bahsinde açık bir şekilde aktarmaktadır. Elçi girizgâhla hükümdarın mektubunu sunmasının ardından Sarı Kenan Paşa'nın kati cevaplar isteyen sorularına, hükümdarından aldığı talimata dayanarak görüşmeye yetkisinin olmadığı; II. György Rákóczi'nin kendisini sadece paşanın sağlığını sorması için gönderdiği şeklinde cevap vermiştir. Paşa tepkisini şöyle dile getirdi: "*Bâbiâli'de de yaşamış böyle itibarlı ve yürekli bir temsilcisinin [buraya gönderilip] tek kelimelik bile bir haber gönderilmemesi nasıl olabilir? Öyle düşünüyorum, sen de bilirsin ki, biz itibarlı bir hizmetkârımızı elçilik görevine tayin ettiğimizde mektubun yanında sözle de haber göndeririz. Bu, Tuna'ya boş sürahiyle gidip boş sürahiyle geri gelmek gibi bir işe benziyor; bir ulağın dahi yapabileceği bir şey gibidir.*"²²

Budin'den Erdel'e gönderilen çavuşlardan hangilerinin Erdel hükümdarı açısından daha büyük bir itibar vesilesi sayıldığını tespit edebilmek zordur. Bununla birlikte bazı elçilerin diplomatik görevlerinin açıkça beylerbeyinin iyi niyetini yansıttığını görmekteyiz. Örneğin, Budin Paşası Acem Hasan, 1630'lu

²¹ Çeşitli anlamları hakkında bilgiye sahibiz: *Rejtelmes Levelek Első Rákóczy György Korából*, ed. Ágoston Ötvös, Kolozsvár: Királyi Főtanoda, 1848, s. 38–79; *Levelek és Okiratok I. Rákóczy György Keleti Összeköttetései Történetéhez*, ed. Sándor Szilágyi, Budapest: Knoll, 1883, s. 785–810; *I. Rákóczy György és a Porta: Levelek és Okiratok*, ed. Antal Beke–Samu Barabás, Budapest: MTA, 1888, s. 691–705.

²² Budin elçiliğine dair Ferenc Sebesi'nin kaydı, Nisan 1655. *Okmánytár II. Rákóczy György Diplomáciai Összeköttetéseihez*, ed. Sándor Szilágyi, Budapest: Eggenberger, 1874, (Monumenta Hungariae Historica I.: Diplomataria 23), s. 171. Budin Paşası Gürcü Kenan'ın sözlerini o zamanlar Ákos Barcsai'nin elçisi olarak ziyarette bulunan Sebesi 1658'de kaydetmektedir: "*Yüce efendimiz sözlerine güven duyulsun diye bildik adamlarını göndermiştir, zira sözle iletilen habere itimat edilmesi için elçi gönderilir. Eğer bahis sadece mektup olsa bir ulak da bu işi yapar.*" Ferenc Sebesi'nin Ákos Barcsai'ya raporu, 13 Ocak 1659 civarı, Tımsıvar, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár (= MTA), Ms 4870/2, Acta Sebessiana.

yılların başında oğlu Murat Paşa'yı, Musa Paşa ise, 1637'de kardeşi Mahmud Ağa'yı Gyulafehérvár'a elçi olarak yollamıştı.²³

Farklı durumlarda sadece hükümdar değil aynı zamanda Erdel ülkesi de Budin'e elçi göndermiştir. Osmanlı saltanatına gönderilen benzer elçi heyetlerinde görüldüğü gibi Erdel soylular meclisinde yer alan üç millet (Macarlar, Saksonlar ve Szekler) Bâbiâli nezdinde ayrı ayrı temsil ediliyorlardı. Örneğin, memleketin belli bir mesele hakkında yekvücut olduğunu göstermek için üç "siyasî millet" in temsilcileri prensin elçisine eşlik ederlerdi. Bu yöntemin Budin'deki Osmanlı idarecisi nezdinde kullanıldığı iki örnekte de, elçilik faaliyetleri Erdel tahtına yeni bir talibin ortaya çıkışıyla ilgilidir. Örneğin, 1633'teki elçilik heyetinin Mózes Székely, 1636'daki heyetin ise István Bethlen'e karşı mücadelenin bir parçası olmaları bekleniyordu.²⁴ 1666'da Gürcü Mehmed Paşa da Bâbiâli'ye ödenen verginin gecikmesi nedeniyle üç milletin elçilerini Budin'de beklediğine dair haber göndermiştir. Bu durum Apafi zamanında hükümdarlığın tartışmasız şekilde gücünün azaldığını göstermektedir. Ancak elçilik heyetinin gönderilip gönderilmediğini bilmemekteyiz. Zira hükümdar bu kez kendi diplomatını dahi Budin'e göndermemiştir; Gürcü Mehmed ise kısa süre sonra vefat etmiştir.²⁵

Yeni paşanın atanmasından sonra tebrik için gönderilen elçiler diplomatik ilişki sisteminde ayrı bir önemi haizdir. Budin beylerbeyleri genellikle İstanbul'dan atanırdı. Makamlarına gelmeden önce Macaristan'daki Osmanlı egemenliği konusunda hiçbir tecrübeleri bulunmamaktaydı.²⁶ Doğal olarak

²³ Budin Paşası Acem Hasan'ın I. György Rákóczi'ye mektubu, [1630–1631]. *Rozsnyay Dávid, az Utolsó Török Deák Történeti Maradványai*, ed. Sándor Szilágyi, Budapest: Eggenberger, 1867 (Monumenta Hungariae Historica I.: Scriptorum 8), s. 162; Budin Paşası Musa'nın I. György Rákóczi'ye mektubu, 5 Mart 1637 civarı, İstanbul. I. *Rákóczy György és a Porta*, s. 346–348. Musa Paşa'nın kardeşinin kimliğinin tespiti hakkında bkz.: Haller Gábor günlüğünün 26–29 Mart 1637 kayıtları: *Erdélyi Történelmi Adatok*, IV, ed. Károly Szabó, Kolozsvár: Ev. Ref. Főtanoda, 1862 (= ETA IV.), s. 39.

²⁴ 1633 tarihli elçilik hakkında bkz.: 21–31 Ağustos Gyulafehérvár Meclisi kanunlarının 4. paragrafı (EOE IX. 378); Budin Paşası Musa'nın I. György Rákóczi'ye mektubu, 26 Kasım 1633, *Beszterce: Levelek és Okiratok*, 170). Ayrıca bkz.: Georg Kraus, *Siebenbürgische Chronik des Schässburger Stadtschreibers Georg Krauss*. Wien: Staatsdruckerei, 1862–1864, I, s. 116. 1636 senesinde Erdel aristokratlarının István Szalánczy, István Petki, István Körösy ve Weyrauch Zacharias'a izahatı, 26 Şubat 1636, Kolozsvár: EOE IX, 451); ayrıca Budin Paşası'nın I. György Rákóczi'ye mektubu, 28 Şubat 1636, Kolozsvár: TMÁO, II, s. 323. Erdel ülkesi adına Bâbiâli'ye gönderilen elçiler hakkında bkz.: Bíró, *Erdélyi Követei*, s. 11.

²⁵ Mihály Teleki'nin István Naláczy'ye mektubu, 11 Mart 1666. *Teleki Mihály Levelezése*, I–VIII, ed. Sámuel Gergely, Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1905–1926 (= TML), III, s. 552. Gürcü Mehmed Paşa'nın biyografisi hakkında bkz.: Anton von Gévay, *Versuch Eines Chronologischen Verzeichnisses der Türkischen Statthalter von Ofen*, Wien: Gerold, 1841, s. 43. Diplomantik havanın değişimi bakımından beylerbeyinin elçisinin oldukça hırçın bir şekilde davranması iyi bir göstergedir. Elçi, Apafi'ye şayet adamlarından birini kendisiyle birlikte yollama niyetinde değilse, boş yere mektup göndermeye çalışmamasını söylemişti. Erdel hükümdarının elçiyi Bâbiâli'ye şikayet etmekle tehdit etmesi üzerine, elçi, küçümser bir edayla "hiç umurumda olmaz, hatta en iyisi şikayet ediniz" demişti. István Naláczy'nin Mihály Teleki'ye mektubu, 23 Mart 1666, Fogaras, TML, III, s. 556.

²⁶ Sancakbeyleri ve beylerbeylerinin atanma prosedürü hakkında bkz.: Dávid, "A 16–17. Századi Oszmán Közigazgatás Működése."

eyaletlerine ulaşmadan ve yerel elit tarafından yön verilen sorunlarla yüzleşmeden beylerbeyinin rızasını kazanmak, Erdel hükümdarlarının çıkarına hizmet etmekteydi. Osmanlı payitahtında hizmet eden Erdel kapı kethüdaları, daha İstanbul'da paşa ile münasebetin başlatılmasına çalışırdı. Hatta haberin hızla Gyulafehérvár'a ulaştığı şanslı durumlarda hükümdarın tebrik mektubu daha yeni atanmış İstanbul'daki paşaya teslim edilirdi.²⁷ Aynı zamanda Budin'e atanan bir beylerbeyinin, Budin'e doğru yola koyulmadan evvel imparatorluk başkentinden Erdel'e mektup yolladığına dair iki örnek mevcuttur. Ne var ki, iki örnek de, Budin'e 1637'de ikinci, 1640'da üçüncü kez atanan aynı Musa Paşa'yla ilgilidir. Dolayısıyla beylerbeyinin Erdel hükümdarıyla mazisi eskilere uzanan bir münasebeti vardır. Üstelik 1637'deki atanması I. György Rákóczi'ye karşı düşmanlık besleyen Nasuh Paşazade Hüseyin'in görevden alınması anlamına da geldiğinden farklı bir özellik teşkil etmekteydi. Dolayısıyla bu iki örnek temelinde Musa Paşa'nın jestinin bir sıradışılık teşkil ettiği ya da genel bir alışkanlığı yansıttığı konusunda bir sonuca ulaşmak mümkün olmamaktadır.²⁸

Yeni beylerbeylerinin selamlanması hususunda uygulanan diplomatik yöntemler ve geleneksel öğeler hakkında en ayrıntılı bilgileri sunan mevcut kaynaklar, aynı şekilde Musa Paşa'nın 1640 yılındaki atanmasına ilişkin ciddi bilgileri barındırmakta; Belgrad'a gönderilen tebrik heyeti hakkında bilgi vermektedir.²⁹ Erdel hükümdarı, "âdet-i kadîm mücebince" yolun son konağında istikbal edip hediyeler sunmak üzere paşaya elinden geldiğince şaşaalı bir heyet gönderdi. Dört-altı boyalı at tarafından çekilen araba sözünü ettiğimiz hediyeler arasında ayrı bir yere sahiptir. Gürcü Kenan Paşa, daha sonra kaleme aldığına göre bu arabaya binmiş vaziyette Budin'e kadar gitmişti. Konudan bağımsız olarak elbette Erdel heyetinin gecikmesi ve paşanın makamına çıkmasının Budin'de kutlanması durumunda hediye listesinde bir değişiklik söz konusu değildir.³⁰

²⁷ Erdel kapı kethüdarları, 1618'de Karakaş Mehmed'i, 1655'te Gürcü Kenan'ı, 1656'da **Fazlı Paşa'yı** benzer şekilde selamladılar: Borsos, T., *Vásárhelytől a Fényes Portáig: Levelek, Okiratok*, ed. László Kocziány, Bukarest: Kriterion, 1972, s. 147; István Várady ve Jakab Harsányi Nagy'in II. György Rákóczi'ye mektubu, 2 Ekim 1655, İstanbul. *Erdély és az Északkeleti Háború*, I, ed. Sándor Szilágyi, Budapest: MTA, 1890, s. 560–561; Máté Balogh ve Jakab Harsányi Nagy'in II. György Rákóczi'ye mektubu, 17 Mayıs 1656, İstanbul. *Okmánytár II. Rákóczy György*, s. 373. Nasuh Paşazade Hüseyin Paşa, I. György Rákóczi'nin mektubunu henüz İstanbul'dayken aldı: 1 Temmuz 1635, Gyulafehérvár, TMÁO, II, s. 251–252.

²⁸ Budin Paşası Musa'nın I. György Rákóczi'ye mektubu, 5 Mart 1637 civarı, İstanbul. *I. Rákóczy György és a Porta*, s. 346–348; I. György Rákóczi'nin Miklós Esterházy'ye mektubu, 5 Nisan 1640, Gyulafehérvár, ETA, IV, s. 368.

²⁹ Paşanın mektubu, I. György Rákóczi'nin izahatı ve hediye listesi için bkz.: TMÁO, III, s. 57–66.

³⁰ Máté Balogh ve Jakab Harsányi Nagy'in II. György Rákóczi'ye mektubu, 17 Mayıs 1656, İstanbul. *Okmánytár II. Rákóczy György*, s. 373; Nasuh Paşazade Hüseyin Paşa ile yaptığı görüşme hakkında István Szalánczy'nin raporu, 31 Aralık 1635, Kolozsvár. *I. Rákóczy György és a Porta*, s. 164. Özellikle 1640'ta Erdel hükümdarının kendisiyle yakın ilişki kurmak istediği Musa Paşa'ya hediye olarak iki tahtirevan gönderilmişti. Ancak bunlar, alışılâgelen hediyelerin sunulmasından üç gün sonra ayrıca teslim edildi. Hükümdar böylece açık bir şekilde " 'extraordinarie' alışkanlıklar dolayısıyla değil, eski dostluğun gösterilmesi gayesiyle" hediye gönderdiğini vurgulamaktaydı. Bkz.: I. György Rákóczi'nin István Szalánczy'ye talimatı, 16 Mayıs 1640, Gyulafehérvár, TMÁO, III, s. 59: 1640'ta atlar "aslan gibi" boyanmıştı (s. 59), 1635'te ise "beyaza yakın mavi" renktheydiler (I.

Paşa yerine Erdel hükümdarı değiştiğinde de, Budin paşasına gösterişli bir elçilik heyetinin gittiğine dair elimizde yalnızca bir tane belge bulunmaktadır. Ancak Gábor Bethlen'in ölümünden sonra dul hanımı ve tahtın varisi olan Katalin von Brandenburg, Budin Paşası Murtaza Paşa'ya "namına yakışır hediyelerle" bir elçilik heyeti göndermek istediğini belirtmesi meseleyi aydınlatmakta yetersizdir. En azından yeni hükümdarın komşusunun desteğini kazanmaya çalıştığını görmekteyiz. Açıktır ki, bu onun çıkarına olacaktır.³¹

Aynı kaynak başka bir hususa da dikkat çekmektedir: István Bethlen, Murtaza Paşa'ya sultanın beylerbeyini azlettiği ve görevinden alınan valinin Belgrad'a doğru yola çıktığı haberinin Erdel'e ulaşmasından ötürü kendisine bir elçi yollanmayacağını bildirmişti. Yine de, en sonunda Tamás Borsos Budin'e gidip beylerbeyinin huzuruna çıkmıştır. Tecrübeler göstermiştir ki, makamlarına geri dönebilecekleri ya da Bâbiâli'de kariyerlerine devam edebilecekleri için azl edilip ya da görev süresi dolup Budin'den dönen beylerbeyilerle ilişkiyi kesmek Erdel hükümdarlarının işine gelmemektedir. Böylelikle ciddi problemler olmadığı takdirde Erdel hükümdarları Budin beylerbeyleriyle iyi ilişkileri sürdürmeye çaba sarf ettiler. 1618'de Erdel'e Nakkaş Hasan Paşa hakkında bir haber ulaştı. Buna göre kendisi Belgrad'a doğru ilerlemekteydi. Gábor Bethlen fırsattan istifade kendisiyle iş birliği yapılacağı konusunda ancak mektubu vasıtasıyla teminat verebilecekti. 1644 Mayısında ise Erdel elçisi István Rác üçüncü idari dönemini bitiren Musa Paşa'ya Budin'de hediyelerini sundu. Ancak bu konuda Osmanlı idarecilerinin bir talebi olup olmadığı konusu kesinlik kazanmamıştır.³²

Öyle görünüyor ki, Belgrad'a gönderilen karşılama heyeti Apafi döneminde uygulamadan kalktı. En azından bu konuda bir belgeye ulaşamadık. Bunun yanı sıra Dávid Rozsnyai, 1667 senesinde Bâbiâli'den Budin Paşası Mahmud'a atfen yazdığı mektupta "şevketli efendimizin eski bir dostu ve yoldaşı olduğundan" ve "yüce efendimiz [Apafi hakkında] [Mahmud Paşa] tarafından divandaki vezirlik zamanında bile her zaman hatırlandığından" kendisine ilk fırsatta bir elçi gönderilmesinin uygun olacağını kaydediyordu.³³ Yüzyılın ortasında Erdel hükümdarlarının Bâbiâli'deki destekçileri Belgrad'daki karşılama kesinlikle beklemekteydi. 1660'tan sonra ise Erdel ve Budin arasında yeni bir eyalet ku-

Rákóczy György és a Porta, s. 164). Atları her zaman hediyelerin takdim edileceği yerde boyarlardı. Bkz.: Belgrad'a gönderilen hediyelerin listesi, 16 Mayıs 1640, TMÁO, III, s. 65. Ayrıca Budin Paşası Murtaza ile yaptığı görüşme hakkında István Kőrössy'nin I. György Rákóczi'ye raporu, 26 Şubat 1647, Budin. I. *Rákóczy György és a Porta*, s. 895. Erdel hükümdarları diğer Osmanlı memurlarına da tahtırevan gönderirlerdi. Braşov kayıt defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla Budin paşalarına sunulanlar hakkında ilk belge 1627'ye tarihlenmektedir. Cziráki, Z., *Autonóm Közösség és Központi Hatalom: Udvar, Fejedelem és Város Viszonya a Bethlen-Kori Brassóban*, Budapest: ELTE, 2011, s. 97-98.

³¹ István Bethlen'in Murtaza Paşa'ya mektubu, 1630 başı, Gergely. "Okiratok," II, s. 484.

³² Gábor Bethlen'in Budin Paşası Nakkaş Hasan'a mektubu, 5 Temmuz 1618, Deva. Sándor Szilágyi, "Bethlen Gábor Uralkodásának Történetéhez", I-III., *Történelmi Tár*, [2.] (1879), III, s. 749; István Rác'in I. György Rákóczi'ye mektubu, 3 Mayıs 1644, Budin. I. *Rákóczy György és a Porta*, s. 688.

³³ Dávid Rozsnyai'nin Mihály Teleki'ye mektubu, 10 Aralık 1667, Edirne, TML, IV, s. 240. Erdel elçilik heyeti, Mahmud Paşa'nın halefi Arnavut Uzun İbrahim Paşa'yı 1671'de ilk olarak Budin'de aradı: İbrahim Paşa'nın I. Mihály Apafi'ye yazdığı mektup, 15 Eylül 1671, Radnót, TMÁO, V, s. 65.

rulmuş; Varat paşaları yüzyılın ortalarında sultan nazarında çeşitli sorunlara neden olan hükümdarların denetlenmesini öncelikli görevleri olarak görmüşlerdir. Öyle görünüyor ki, bu dönemden itibaren Erdel’le ilgili konularda Varat beylerbeyleri sorumlu kabul ediliyorlardı. Apafi, Miklós Zólyomi kendisine karşı harekete geçtiğinde Bâbiâli’de bir diplomatik savunma başlatmaya niyetlendiğinde, Varat Paşası Hamza öncelikle elçinin kendisine gönderilmesini, bu elçinin daha sonra paşanın temsilcisiyle beraber Budin’e gidebileceğini, ardından belki Budin paşasının adamlarıyla birlikte Bâbiâli’ye geçebileceğini tavsiye etmektedir.³⁴

Dahası ulaklar bir kenara bırakılırsa, Erdel elçileri, Belgrad’a gittikleri vakit yolları üstüne düşen Temeşvar paşalarını ziyaret etmişlerdi.³⁵ Temeşvar Beylerbeyi Bekir Paşa, neredeyse bir yıl boyunca makamında bulunmasına rağmen, 1635’te Budin’e gelen István Szalánczy’ye, tarafına Erdel hükümdarından elçi gönderilmediği konusunda şikâyetlerini bildirmiş; ayrıca böyle bir ziyaretin her şeyden önce bir itibar/prestij meselesi olduğunu vurgulamıştır: “*Hürmetli efendi eğer benden hediyelerini sakınıyorsa, bu kupalardan başka ne olabilir ki? Onlar da iki yüz talerden fazlası etmez.*” - “*Ama hürmetli efendim değeri birkaç yüz taler eden atı da ihsan edebilirdi. Bunun sağladığı hayra bakılmaz; ancak sizinle şevketli efendim münasebette olduğundan hayran olunacaktı.*”³⁶ Bekir Paşa, István Bethlen’in tahta geçmek için gerçekleştirdiği politik mücadeleler esnasında hayal kırıklığına uğrayacak ve hırsının kurbanı olacaktı: Erdel’e hücumu geçen Osmanlı ordusunun Szalonta mağlubiyetinin ardından idam edildi.³⁷

Timişvar beylerbeyi ve Erdel prensi arasında diplomatik temaslar oldukça nadir ve düzensiz gerçekleşirdi. Nitekim I. György Rákóczi, buraya yolladığı elçisini kaçınılmaz soruya önceden hazırlıklı olması için uyarıyordu. Timişvar valisinin adamları hangi sebebe binaen Gyulafehérvár’a gelecekti? Neticede Budin beylerbeyi Timişvar’daki paşaya takaddüm etmekteydi.³⁸ Benzer bir ör-

³⁴ Bálint Szilvási’nin Mihály Teleki’ye mektubu, 20 Nisan 1667, Kóvár, TML, IV, s. 88.

³⁵ Boldizsár Sebesi’nin I. György Rákóczi’ye mektubu, 18 Mayıs 1638. *I. Rákóczy György és a Porta*, s. 468; I. György Rákóczi’nin István Szalánczy’ye talimatı, 16 Mayıs 1640, Gyulafehérvár, TMÁO, III, s. 59–60. Temeşvar paşasının Erdel’in denetimindeki rolü hakkında bkz.: Pál Fodor, “A Temesvári Vilájet a Török Hódoltságban”, *In Memoriam Barta Gábor – Tanulmányok Barta Gábor Emlékére*, ed. István Lengvári, Pécs: JPTE Továbbképző Központ Kiadó Irodája, 1996, s. 199.

³⁶ István Szalánczy’nin I. György Rákóczi’ye mektubu, 12 Ekim 1635, Békés. *Levelek és Okiratok*, s. 277–278. Ridvan Paşa, 1634’te bir yıldan fazla süren Temeşvar ikametli döneminde Erdel hükümdarını temsil eden bir elçinin henüz kendisini ziyarete gelmediğini kaydetmektedir. Szalánczy István’ın I. György Rákóczi’ye mektubu, 18 Kasım 1634, Parác. *I. Rákóczy György és a Porta*, s. 133.

³⁷ Bekir’in idamı hakkında János Szalárdi bilgi vermektedir: *Siralmas Magyar Krónikája*, ed. Ferenc Szakály, Budapest: Magyar Helikon, 1980, s. 191. Biyografisi hakkında Dávid, Török Közigazgatás, s. 259. Ayrıca bkz.: I. György Rákóczi ve Bekir paşa arasındaki mektuplaşma: TMÁO, II, s. 331–334, 403–404, 414–415.

³⁸ Rákóczi’nin cevabı şöyle olmuştur: “*Bize bir sipahi dahi gelse kendisini hürmetle ağırlarız, elbette bu hürmeti paşanın görevlisine daha çok göstereceğiz. Bu ise vezirin saygınlığını ve hükümlüğünü hiçbir suretle incitmez.*” I. György Rákóczi’nin István Szalánczy’ye mektubu, 26 Mart 1636, Dés. *I. Rákóczy György és a Porta*, s. 186.

neğe 1660'tan sonra hiç rastlanmamaktadır. Varat paşasının uygunsuz tavrı açığı; bunun bir sonucu olarak kriz durumuyla daha sık karşılaşılmaktaydı.

Apafi zamanında Budin beylerbeyinin Erdel üzerindeki etkisinde en önemli aracıya, yani paşanın kapı halkı üyelerinin nerede durduğuna dair oldukça az bilgiye sahibiz. Budin beylerbeylerinin emirlerinde, idari işlerle ilgilenen görevliler için Pál Fodor'un "*sultanın sarayının küçültülmüş bir kopyasıdır*" ifadesinden hareket edilirse, Erdel hükümdarları beylerbeyilerin kapı halkıyla ilişkilerini iyi tuttuğu müddetçe çıkarlarının gerçekleştirilmesinde büyük yardım görebilirdi.³⁹

Elimize ulaşan hediye listelerine göre elçilerin alt ya da yüksek rütbeli görevlilerin huyuna gitmeye çalışması ya da Erdel'den yollanan mektuplarda beylerbeyinin yanında en azından paşanın sağ kolu sayılan ve sarayı çekip çeviren kethüdanın (Macar kaynaklarına geçen şekliyle kihája) da isminin yazılması tesadüf değildir. Ancak Erdel hükümdarı ve Budin paşasının kapısına mensup iki kişi arasında sıkı bir iş birliği kurulması hususunda tek bir kaynağa sahibiz. Bu bakımdan bir süreliğine Osmanlılar arasında yaşamış Gábor Bethlen'in Osmanlı politikasını büyük bir rutinle idare etmesi şaşırtıcı değildir. Bethlen, paşanın kethüdası Yahya'yla 1622'de kişisel olarak buluşmuştur. Elbette bu, Budin'deki temsilcilerin Yahya'yı elçi olarak göndermeleri hususunda paşayı ikna etmeleri sonucu gerçekleşmişti. 1624'te Bethlen'in paşaya yazdığına göre, ayrıntılı mesajını Türkçe tercümanı olarak faaliyet gösteren János Házi vasıtasıyla teslim edecekti. Aynı zamanda Bethlen, Yahya'dan paşaya yazılmış olan mektubu Házi tarafından Türkçeye çevirebileceği şekilde –elbette gizliliğinin sürdürülmesi koşuluyla– kaleme almasını istedi.

1625 sonbaharında Bethlen'in Budin'e giden elçisiyle paşa unvanı taşıyan Yahya'ya hediye göndermesi –bu bilgiden kendisinin bu sırada kısa süreliğine de olsa beylerbeyi payesine yükselmiş olduğu anlaşılmaktadır– dikkat çekicidir. Bununla birlikte *mazul*, yani o anda hiçbir idarî makam tasarruf etmemektedir. Kaynaklar, Budin'den başka hiçbir Osmanlı mansıp sahibi hakkında böylesine sıcak bir ilişkiye dair bir ipucu barındırmamaktadır. O halde, Gábor Bethlen'in 1626'daki düğününe sultanı temsilen gelen kişinin, çok büyük ihtimalle, o vakitler Eğri beylerbeyliğini yürüten Yahya Paşa olması tesadüf olmalıdır.⁴⁰

³⁹ Budin paşalarının saray düzenleri hakkında bkz.: Fekete, *Budapest*, s. 199; Dávid, Török Közigazgatás, s. 104–109; Fodor, "Budai pasa", s. 472; Molnár, A., *Egy Raguzai Kereskedőtársaság a Hódolt Budán: Scipione Bona és Marino Bucchia Vállalkozásának Története és Dokumentumai (1573–1595) – Eine Handelsgesellschaft aus Ragusa im Osmanischen Ofen: Geschichte und Dokumente der Gesellschaft von Scipione Bona und Marino Bucchia (1573–1595)*, Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 2009, s. 51–52.

⁴⁰ Gábor Bethlen'e mektubu, [Şubat 1622], Gergely, "Adalék," I, s. 447; Kethüda Yahya'ya Gábor Bethlen'in mektubu, 22 Mayıs 1624. A.g.e., s. 457; Imré Bercsényi'ye Gábor Bethlen'in talimatı, 25 Eylül 1625, Tasnád, TMÁO, I, s. 435. Düğüne katılımı hakkında bkz.: Kemény, J., "Önéletírása," János Kemény, *Önéletírása és Válogatott Levelei*, ed. Éva V. Windisch, Budapest: Szépirodalmi, 1959 içinde, s. 119. Eğri paşasının idari konumu hakkında bkz.: Kármán, G., "Bajor Követ Bethlen Gábor Esküvőjén", *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: A Bethlen Gábor Trónra Lépcsének 400. Évfordulóján Rendezett Konferencia Tanulmányai*, ed. Veronka Dáné

Elçilerin Huzura Kabul Merasimi

Erdel hükümdarlarının Budin paşalarıyla kurduğu güçlü ilişkiye rağmen beylerbeylerinin Erdel elçilerini kabulü esnasında ne tür seremonilerin uygulandığına dair şaşırtıcı şekilde az vesika günümüze ulaşmıştır. Buna karşın İstanbul'a giden Habsburg elçi heyetleri Budin'in yollarının üstüne düşmesi sebebiyle Budin sarayında cereyan eden divanlarla ilgili az çok kayıt tutmuşlardır. Ayrıca gerek bu heyetlerin gerekse Erdel elçilerinin raporlarında görüşmelerin daha çok temel kısmına yoğunlaşmıştır. Ayrıntılı verilere sahip tek belge 1635'te István Szalánczy elçiliği zamanında kaleme alındı. Bu belge yeniden beylerbeyi atanan, üstelik daha önce Erdel hükümdarıyla akrabalık andı içmiş olan Nasuh Paşazade Hüseyin Paşa'nın göreve geliş töreni zamanında kâğıda döküldü. Bu haliyle diğerlerinden ayrılan, hususî bir diplomatik olaydı. Dolayısıyla bu esnada tutulan notlar genel alışkanlıkların ötesine geçmektedir.⁴¹ Habsburg elçilerinin bilindik pratikleri temelinde yer yer çalakalem tutulmuş notları, yarım cümleleri tamamlayabilmekteyiz. Ancak divan oturumunun resmi öğelerinin zaman içindeki değişimlerini tespit edebilecek imkânlardan yoksunuz.

Elçi kabulünün ilk aşaması heyetin Budin'e varmasından önce gerçekleşirdi. Osmanlı idarecileri Erdel elçilerini Peşte sınırlarının dışında beklerlerdi: "1635'te beylerbeyinin iki kapıcı ağası, iki-üç yüz atlıyla, 1637'de nazır bey (vergilerden sorumlu denetçi) ve kethüdanın kardeşi pek çok çavuş ve idarecilerle."⁴² Bu refakatçiler, misafirlerine Budin'deki konutlarına kadar eşlik ettiler ve orada kendisine paşanın meyve ve tatlılardan oluşan hediyelerini sunarlardı. Elçinin beraberinde getirdiği maiyetin durumunu gözden geçirerek kendilerine tayin verirlerdi. Böylelikle gerek Budin gerekse İstanbul'da misafirleri ağırlayan masraflarını da üstlenmiş oluyordu.⁴³ Paşanın kendisi elçilik heyeti için düzenlenen törene katılmadı. Seremonilerde elçinin paşanın huzuruna gitmesi önemli bir öge idi ve tersi beklenemezdi. Hürmet sunumundan ziyadesiyle nasıplenen Habsburg elçilerinin kabulünde dahi kethüdalar görev almışlardır.⁴⁴

et al., Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyet, 2014, s. 102, not. 36. Yahya'ya Nisan 1625'te paşa unvanı verildi; böylece Gyarmat Antlaşması'nın hazırlandığı görüşmelerde rol aldı. Bkz.: Kamuthy Farkas'ın raporu, 26 Nisan 1625, Párkány; Gergely, "Adalék", II, s. 144.

⁴¹ Hüseyin Paşa'nın prensle akrabalık yemini etmesi hakkında István Szalánczy'nin raporu, 31 Aralık 1635, Kolozsvár. *I. Rákóczy György és a Porta*, s. 164–178. Osmanlı-Erdel ilişkilerinde akrabalık yemininin yeri hakkında bkz.: Szabó, J. B.–Sudár, B., "Independens Fejedelem az Portán Kívül": II. Rákóczi György Oszmán Kapcsolatai: Esettanulmány az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom Viszonyának Történetéhez - I", *Századok*, 146 (2012), s. 1027–1035.

⁴² István Szalánczy'nin I. György Rákóczi'ye mektubu, 30 Ekim 1635, Budin. *I. Rákóczy György és a Porta*, s. 160; István Körösy'nin I. György Rákóczi'ye mektubu, 30 Kasım 1637, Budin. *Levelek és Okiratok*, s. 495.

⁴³ Erdel kaynaklarında *praebenda* olarak kaydedilen İstanbul'a nakiller hakkında bkz.: Biró, *Erdély követei*, s. 111–112. Habsburg elçilerine de benzer şekilde meyve ikram edilmişti. Bunun için ayrılan tayinat hakkında bkz.: *Zweite Gesandtschaftsreise des Grafen Hermann Czernin von Chudenic nach Constantinopel im Jahre 1644*, Neuhaus: Landfrass, 1879, s. 15.

⁴⁴ Örneğin 1572, 1587 ve 1665'te gemiyle ulaşan Habsburg elçilerini benzer şekilde ağırlamışlardır: Franciscus Omichius, *Beschreibung einer Legation und Reise von Wien aus Österreich auff Constantinopel Durch den Wolgebornen Herrn Herrn David Ungnadh [...] Auß Römischer*

1635 yılında tuttuğu raporunda Szalánczy tam da bu nedenle Nasuh Paşazade Hüseyin Paşa'nın "normal bir çavuş suretinde" kimliğini gizleyerek de olsa Macar elçilerini kabul heyetinde yer almasına büyük önem atfetmişti.⁴⁵

Habsburg elçilerinin de görüşmeyi kethüdadan talep etmeleri gerekirdi. Bu ise heyetin gelişinden sonraki iki üç gün içinde gerçekleşirdi. Szalánczy'nin raporundan anladığımız üzere elçi, paşa tarafından gönderilmiş ve koşumları süslü bir atla Kale Dağı'na (Várhegy) geldi; beylerbeyi kendisini divan odasında kabul etti.⁴⁶ Bu pratiğin çasar diplomatları için de geçerli olduğunu bilmekteyiz. Ancak Viyana'dan gelenler elbette daha görkemli bir ağırlamayla karşılaşırlardı. Bu durumda paşa yalnızca elçiye değil, aynı zamanda ona eşlik eden soylulara da at gönderirdi. Kaleye giden yolda yeniçerilerin ikili sıra oluşturmaları düzenli şekilde kaydedilen bir tören ögesidir. Elçinin atıyla bu merasim alayının arasından ilerlemesi gerekirdi. Szalánczy'nin paşanın Budin saray halkını ve askerlerin tümünü büyük törene davet ettiğini kaydetmesine bakarak Erdelli elçilerin kabulü sırasında da aynı usulün uygulandığını kolaylıkla söyleyebiliriz.⁴⁷

Törensiz öğeleri hakkında Erdel kaynaklarının hiçbir bilgi sunmadıkları beylerbeyi ile kişisel buluşma konusunda büyük ihtimalle Habsburg elçilerine uygulanan prosedür izleniyordu. Paşa, heyeti tüm üyelerinin hazır bulunduğu divanda ağırlardı. Divanı oluşturanlar kendilerine ayrılmış olan duvar kenarındaki sıralara oturur ve huzura gelen elçiyi yüksek sesle selamlarlardı. Salonda yükseltilmiş bir yerde oturan beylerbeyi oturduğu yerden kalkıp elçiye doğru bir iki adım yaklaşır ve karşılıklı olarak birbirlerini selamlarlardı. Oturduktan ve mektupların tesliminden sonra kahve ve şerbet ikramı eşliğinde kibar bir sohbet sürdürülürdü.⁴⁸ Bazı Erdel elçilerinin raporlarından, görüşmelerin umuma

*Keyserlichen Maiestat befehlig und abforderung an den Türckischen Keyser, Anno 72. verrichtet... Güstrow, 1582, s. [14]; Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau, hrsg. Wilhelm Sahn, Königsberg: Beyer, 1912–1914, s. 78s; Paul Taferner, Curiose und eigentliche Beschreibung des [...] Groß-Botschaffters Herrn Graffens Wolfgang von Oettingen Solenner Abreise von Wien [...] / Deme [...] beygefügt die letztere solenne Kayserl. Botschaft an die Ottomannische Pforte des Herrn Graff Walther von Leslie [...]. Leipzig, 1700, s. 28–29. Tuna boyundaki selamlama hakkında bir de resim mevcuttur: Jajczay, J., "Császári Követ Fogadása Budán a Török Idök Alatt, a Fővárosi Könyvtár Egy Vizfestményén," *A Fővárosi Könyvtár Évkönyve*, 4 (1934), s. 73–87. Boğdan'a gelen Leh elçilerin kabulü sürekli tartışmaya neden olmaktadır. Voyvodanın elçiyi karşılayıp karşılamayacağı ve payitahta doğru yola çıkmadan önce görüşmelerinin gerekli olup olmadığı temel meselelerdir. Bkz.: Wasiucionek, M., "Diplomacy, Power and Ceremonial Entry: Polish-Lithuanian Grand Embassies in Moldavia in the Seventeenth Century", *Acta Poloniae Historica*, 105 (2012), s. 65–68.*

⁴⁵ István Szalánczy'nin I.György Rákóczi'ye mektubu, 30 Ekim 1635, Budin. *I. Rákóczy György és a Porta*, s. 160.

⁴⁶ Paşanın evi, divan yeri bugünkü Színház Sokağı, No: 5'tedir. Fekete, *Budapest*, s. 85. Ayrıca bkz.: Szalánczy'nin bahsi geçen raporu: *I. Rákóczy György és a Porta*, s. 167.

⁴⁷ *I. Rákóczy György és a Porta*, s. 167. Krş.: Brandstetter, M., "Itinerarium oder Raisbeschreibung", Nehring, K., *Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel: Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)*, München: Trofenik, 1983 içinde, s. 81; Adam Wenner, *Tagebuch der Kaiserlichen Gesandtschaft nach Konstantinopel 1616–1618*, hrsg. Karl Nehring, München: Finnisch-Ugrisches Seminar an der Universität München, 1984, s. 12.

⁴⁸ Daha önce kaydedilen atırların dışında bkz.: András Izdenczy'nin İstanbul görevi hakkındaki

açık şekilde gerçekleştirildiğini anlamaktayız. 1635 senesindeki elçilik heyeti hakkında tutulan raporda paşa, kabul gününde arz divanı yapılacağını duyurmuştur.⁴⁹ Koreografi hakkında fazla bilgiye sahip değiliz; ancak Erdel elçilerinin paşayla görüşürken oturmalarına müsaade edildiği kesindir. Bununla birlikte Osmanlı ricalinin misafirlerini küçük düşürmeye niyetlendikleri vakitlerde elçi bilerek ayakta tutulurdu.⁵⁰

Erdel elçileri zaman zaman görüşmeleri hızlandırmak istediye de, Bâbiâli'deki sadrazamla görüşme sırasında da söz konusu olduğu gibi görüşmelerde hiçbir kesin sonuca ulaşmak mümkün olmamıştır.⁵¹ Bunun için ikinci ve belki de daha sonraki görüşmeleri beklemek gerekmiş; bu oturumlar ise teşrifatın pek de şaşaalı olmadığı basit merasimler olmuştu. Szalánczy'nin raporuna göre Budin kalesine doğru yola çıkma zamanı geldiğinde paşa at ve çavuşları göndermişti. Ancak eşlik edecek toplulukta askerler yer almamaktaydı ve divan odasındaki görüşmeler sırasında iki tarafın diplomatik temsilcileri dışında sadece tercüman bulunmaktaydı. II. György Rákóczi döneminden kalma bir talimat, görüşmelerin her zaman bu denli kapalılık içinde yapılmadığını akla getirmektedir. Buna göre Erdel prensi, elçisine, umuma açık ilk kabul merasiminin ardından "*(divan odasında olduğu gibi) herkesin gözü önünde buluşmayıp, bir oğuldan babaya gönderilen birisine yakışır şekilde ehemmiyetli mevzuları görüşmek istediğini*" beylerbeyine bildirmesini istemişti.⁵² Son görüşme sırasında Nasuh Paşazade Hüseyin, yeniden çağırdığı bütün divanı önünde Erdel elçisine geri dönüş iznini bahsettiğini söyleyip I. György Rákóczi'ye elçi olarak

raporu, [Ağustos – Eylül 1641]: *A Szönyi Béke Okmánytára*, ed. Béla Majláth, Budapest: MTA, 1885, s. 172–173; Salomon Schweigger, *Zum Hofe des Türkischen Sultans*, hrsg. Heidi Stein, Leipzig: Brockhaus, 1986, s. 35; *Des Freyherrn von Wratislaw Merkwürdige Gesandtschaftsreise von Wien nach Konstantinopel*, Leipzig: Schönfeld, 1786, s. 19–20. Divan hakkında bir resim bulunmakla beraber hayli sistisnai bir durumu yansıtmaktadır. Buna göre Murtaza Paşa, Hans Ludwig von Kuefstein'i kalede değil, ordugâhtaki çadırında kabul etti. Teply, K., *Die Kaiserliche Großbotschaft an Sultan Murad IV. im Jahre 1628: Des Freiherrn Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zur Hohen Pforte*, Wien: Schendl, 1976, s. 115 ve 61–64.

⁴⁹ Szalánczy'nin atıfta bulunulan raporu, *I. Rákóczy György és a Porta*, s. 167; István Kőrössy'nin I. György Rákóczi'ye mektubu, 8 Mart 1647, Budin. A.g.e., s. 896. Elçinin divana girişinin elçi tarafından gelen bir rica olarak algılanması Osmanlı diplomasi düşüncesinin bir ögesi idi. Bu çerçevede İstanbul'daki sarayda sultan da elçileri arz odası adlı yerde kabul ederdi. Necipoğlu, G., *Architecture, Ceremonial and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, New York–Cambridge, MA: The Architectural History Foundation–MIT Press, 1991, s. 96–110.

⁵⁰ Gürcü Kenan Paşa, 1658'de İsveçli elçilerin kabulünde, Claes Ralamb ve Gotthard Welling'e II. György Rákóczi'nin itaatsizliğinde krallarının rolü olduğunu açıkça hissettirmek istedi. Claes Ralamb, *Diarium under Resa Till Konstantinopel 1657–1658*, ed. Christian Callmer, Stockholm: Norstedt, 1963, s. 199. Szalánczy, adı geçen raporunda Nasuh Paşazade ile pek çok kez oturarak görüştüğünü yazmaktadır.

⁵¹ Gábor Bethlen'in Mihály Tholdalagi'ye talimatı, 28 Nisan 1624, Kassa, TMÁO, I, s. 404. Krş.: Biró, *Erdély Követei*, s. 29–35; Kármán, "Sovereignty," s. 174–175; Jakó, "Rozsnyai," s. 175.

⁵² II. György Rákóczi'nin Budin paşasına [Sarı Kenan] gönderdiği elçiye verdiği talimat [1653–1654 dönümünde] hakkında bkz.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), Magyar Kamara Archivuma, E 190, Archivum Familiae Rákóczi de Felsővadász 47. d. 11. t. 81. sz. Özel bir görüşmeye ihtiyaç duyulduğuna vurgu yapılmasında paşanın daha önceki buluşmada düşmanca tavir sergilemesi etkili olabilir. Dolayısıyla Erdel'den gelen posta görevlisini mevki sahibi biri olarak görmemiş; kendisiyle görüşmeye dahi yanaşmamıştır.

gönderilen ağayı tanıstırdı. Erdelli diplomatın kaydına göre Szalánczy'ye "kötü" bir kaftan giydirdiler.⁵³ Hilat takdimi Osmanlı diplomasisinin alışlageldik bir ögesidir. Bâbîâlî'de hilat takdimi, genellikle elçinin huzura kabulünden önce gerçekleşiyordu.

Bu hediyeyi genellikle bir saygı vurgusu olarak görmek mümkündür. Ancak bazı görüşlere göre aynı zamanda vasallığı simgeleyen bir bağlılık ifadesidir. Dolayısıyla hilat kuşanan biri verenin hegemonyasını kabul etmiş oluyordu.⁵⁴ Bu nedenle Budin paşalarının sadece elçileri kaftanla giydirmekle kalmayıp aynı zamanda Erdel hükümdarına da kaftan göndermeleri büyük öneme sahipti.⁵⁵ Ancak Budin seremonilerinin Habsburg elçileri için de düzenlendiğini göz önünde bulundurursak bu konuya titizlikle yaklaşmak gerekmektedir. Ayrıca onlar Erdellilere kıyasla daha kaliteli malzemelerden hazırlanmış kaftanlar aldılar.⁵⁶ Elçilere kaftan bahşedilmesini sultanın evrensel hükümlerinin kabul ettirilmesi yönünde bir siyaset olarak anlamlandırmak mümkündür. Ancak Budin Paşası'nın kaftan vermesi aşamasında onun Erdel hükümdarı ve Habsburg İmparatoru'nu kendi vasalları olarak değerlendirdiği düşünülemez. Bu bağlamda kaftan gönderilmesi hegemonik bir belirti olmaktan ziyade gönderen kişinin tek taraflı jesti olarak hilatı yollayanın siyasî desteğini temin etmektedir.

Yukarıdaki açıklamayı kullanarak 1626'da Budin Paşası Murtaza'nın, Gábor Bethlen yanındaki savaşa katılan iki Alman Protestan komutana, Ernst Peter von Mansfeld ve Sakson-Weimar prensi Johann Ernest'e hilat vermesine çok daha anlaşılır bir betimleme getirmek mümkündür.⁵⁷ Son olarak yine bu açıklamaya dayanarak Erdel hükümdarına karşı Bâbîâlî'nin kızgınlığının da dile getirildiği saptanmaktadır. Nitekim hükümdarlığın elçilerine herhangi bir kaftan teslimi yapılmamıştır. Hatta elimizde elçinin hilat kuşandığı ancak Erdel

⁵³ Szalánczy raporundan, *I. Rákóczy György és a Porta*, s. 173, 177. 1630'da Tamás Borsos elçiliğinin misyonu hakkındaki tartışmanın ikinci görüşme esnasında dahi başlatılmamasıyla yüzleşmiştir. Elbette bu, paşa tarafından görüşme süresinin uzatılması için bir strateji idi. Borsos'un nihâf raporu, Ocak 1630: Gergely, "Borsos Tamás", s. 695–697.

⁵⁴ Reindl-Kiel, H., "East is East and West is West and Sometimes the Twain Did Meet: Diplomatic Gift Exchange in the Ottoman Empire", *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, II, ed. Colin Imber–Keiko Kiyotaki–Rhoads Murphy, London: I.B. Tauris, 2005, s. 118–121; Murphy, R., *Exploring Ottoman Sovereignty: Tradition, Image and Practice in the Ottoman Imperial Household, 1400–1800*, London–New York: Continuum, 2008, s. 222.

⁵⁵ Szalánczy'nin raporu, *I. Rákóczy György és a Porta*, s. 177 (Bu örnekte paşa sadece hükümdara değil, aynı zamanda iki oğluna da kaftan göndermiştir); István Szalánczy ve arkadaşlarının Budin'e gönderdikleri hediyelerin listesi, 12 Mart 1636. *Levelek és Okiratok*, s. 291; Péter Melith'in Miklós Esterházy'ya mektubu, Temmuz, EOE, X, s. 203.

⁵⁶ 1591'de Friedrich Krewitz ve 1608'de Adam Herberstein altınla işlenmiş kaftan, 1616'da Heřman Černin gümüşle işlenmiş ipek kaftan almışlardır. *Des Freyherrn von Wratislaw*, s. 21; Brandstetter, "Itinerarium", s. 83; Wenner, *Tagebuch*, s. 13. Ayrıca bkz.: Taferner, *Curiose und Eigentliche Beschreibung*, s. 34; *Zweite Gesandtschaftsreise*, s. 16.

⁵⁷ Gábor Bethlen'in Murtaza Paşa'ya yazdığı mektubundaki tüm bilgiler (12 Ağustos 1627, Gyulafehérvár) bu meseleyi işaret etmektedir. Mektupta şu ifadelere rastlamaktayız: "Mehmet Efendi tarafından getirilen iki kaftanı gönderemedik. Zira o zamana değin iki general de ölmüştü ve artlarından diğer dünyaya gidecek bir postacı bulunamamıştır." Szilágyi, "Bethlen Gábor és a Porta", II, s. 47. Mektubun yazıldığı sırada gerçekten iki Alman komutan da ruhlarını teslim etmişti.

hükümdarına kaftan gönderilmediği örnekler de mevcuttur.⁵⁸ Buradan yola çıktığımız takdirde kaftanın yalnızca vasallığa dair bir sembol olduğu açıklaması yetersiz kalmaktadır. Ancak destek ve koruma anlamında paşanın mesajı gayet açıktır.⁵⁹

İstanbul ve Budin’de düzenlenen merasimlerde hediyelerin sunumu kaftan bahşedilmesine kıyasla ciddi farklılık arz etmekteydi. Sultanî merasimlerin Bâbiâli’de rutinleşmesine dek Budin paşasına sunulan hediyelerin teslimi öncelikle Habsburg elçileri açısından soru işaretleri barındırmaktaydı. Bâbiâli’ye sultanla görüşmesi için gönderilen András Izdenczy’ye bir talimat metni kalemeye alan Macar kraliyet naibi (Palatinus/nádor) Miklós Esterházy’nin ifade ettiği gibi, sorun, “*hediyenin ne elçi adına ne de [Habsburg] hükümdarı adına*” sunuluyor oluşuydu.⁶⁰ Macar kraliyet naibinin tam olarak ne düşündüğünü saptayamasak da, büyük ihtimalle hediyelerin sunumunun herkese açık görüşme esnasında mı, yoksa daha sonra imparator adına kişisel görüşmeler sırasında mı gerçekleştirileceğine dair ikilem mevcuttur. Budin paşasının şahsen hükümlerlik yetkileriyle donanmış olmaması ilk seçeneği zayıflatmaktadır. Öte yandan paşanın iyi niyetini kazanmak için sunulan hediyeleri, miktarları dolayısıyla elçinin kendi adına teslimi de kabul edilemez. Bu nedenle Eszterházy, bayram havasındaki ilk kabulde hediyelerden bahsetmemiştir. Daha sonra hediyelerin getirildiğine dair paşaya haber yollanmasını ve teslimi konusunda kendisinden bilgi alınmasını tavsiye etmekteydi. Habsburg elçilerinin başka başka çözümler bulması sorun karşısında tereddütte kaldığı fikrini desteklemektedir: 1577 yılında Joachim von Sintzendorff hediyelerini ilk huzura çıktığında sunmuştu. 1616 ve 1644’te ise Heřman Černín hediyelerini bir adamı vasıtasıyla paşaya göndermişti. 1608’de Adam Herberstein de aynı yöntemi benimsemiş; ancak sunumu ilk karşılamadan sonra gerçekleştirmiştir.⁶¹ Benzer tereddütle Erdel’de gerçekleştirilen görüşmeler bahsinde de karşılaşmaktayız. Gábor Bethlen 1624’te elçisine, Sofu Mehmed Paşa’nın hediyelerini “özel” mi yoksa “halk içinde mi” almak isteyeceğine dair görüşmeden önce kethüdadan bilgi alması yönünde talimat vermişti. Daha sonraları hediyelerin ilk karşılama sırasında verilmesi alışkanlık halini almıştır.⁶²

⁵⁸ Örneğin bkz.: Kemény, “Önéletirása”, s. 141 ve (I. Mihály Apafi ile ilgili olarak) Johann Baptist Casanova’nın I. Leopold’e raporu (3 Şubat 1667, Edirne). Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Türkei I, Kt. 139, Fasc. 68, 1667 Jänner–Mai, vr. 37r.

⁵⁹ Yeniden yayımlanan bir çalışmada Harriet Rudolph da kaftanı sunanın, karşısındaki korumasına aldığına vurgu yapmaktadır. Bu ise tam olarak vasallık statüsünü yansıtmamaktadır. Bkz.: Rudolph, H., “The Material Culture of Diplomacy: The Impact of Objects on the Dynamics of Habsburg–Ottoman Negotiations at the Sublime Porte (1530–1650)”, *Politische Kommunikation Zwischen Imperien: Der Diplomatische Aktionsraum Südost- und Osteuropa*, hrsg. Gunda Barth-Scalmani–Harriet Rudolph–Christian Steppan, Innsbruck: StudienVerlag, 2013, s. 221–229.

⁶⁰ Miklós Esterházy’nin András Izdenczy’ye talimatı, [1641 başları]. *A Szönyi Béke Okmánytára*, s. 148.

⁶¹ Schweigger, *Zum Hofe*, s. 35; *Zweite Gesandtschaftsreise*, s. 16; Wenner, *Tagebuch*, s. 12; Brandstetter, “Itinerarium”, s. 83.

⁶² Gábor Bethlen’in Mihály Tholdalagi’ye talimatı, 28 Nisan 1624, Kassa, TMÁO, I, s. 403. Krş.: Szalánczy atfi, 1635 tarihli raporu, *I. Rákóczy György és a Porta*, s. 168; I. György Rákóczi’ye István Kőröşsy’nin mektubu, 8 Mart 1647, Budin. A.g.e., s. 897; Ferenc Sebesi’nin Budin elçiliği günlüğü,

Günümüze ulaşan hediye listelerinin ayrıntılı şekilde incelenmesi bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Bu nedenle sadece birkaç olguya değineceğiz. Kişisel olarak paşaya hazırlanan hediyeler beş-altı altın kaplama kupa, 400–600 taler nakit para ve zaman zaman bazı sanat eserlerinden oluşmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda bunları üretecek ustalar bulunmaması nedeniyle hediye saatler farklı bir önem arz etmekteydi.⁶³ Özel durumlarda tutsaklar da hediye olarak verilmekteydi. 1637'de I. György Rákóczi bir önceki yıl gerçekleşen Szalonta Savaşı'nda Erdel kuvvetleri tarafından tutsak alınan Osmanlı askerlerini Musa Paşa'ya gönderdi. 1644'te ise Erdel hükümdarı beylerbeyini selamlamak için Macaristan seferi sırasında kurtardığı Türkleri teslim ediyordu.⁶⁴

Hediye alışkanlıkları bakımından Budin sarayındaki uygulamaların yer yer Bâbiâli'dekilere benzerlik göstermesi oldukça dikkat çekicidir. Elbette ilişkinin doğası gereği bazı önemli farklılıklar da göze çarpmaktadır. Aynı zamanda Budin beylerbeyinin de Erdel hükümdarına hediyeler gönderdiğini pek çok veri göstermektedir. Ancak Osmanlı sultanından Erdel'e gönderilen hediyelere rastlamamaktayız. Osmanlı devlet ideolojisi çerçevesinde böyle bir şeyin düşünülmesi bile söz konusu değildir. Zira sultan huzuruna çıkılmasına müsaade ederek ve hilat kuşanma merasiminde ifadesini bulduğu üzere gelenleri himayesine almak suretiyle yeterince ihsanda bulunmuş oluyordu.⁶⁵ Ancak beylerbeyleri serhat bölgelerindeki temsilcileriyle birlikte hediye gönderimini iyi ilişkilerin sürdürülmesinin bir parçası olarak görmüşlerdir. Osmanlılar açısından bu hediye genellikle bir attr. Örneğin Murtaza Paşa, Gábor Bethlen'in eşi Branderburglu Katalin'e iyi niyetini göstermek amacıyla bir tazı göndermiştir.⁶⁶ Bu hediyelerin değeri Erdel hükümdarının yolladıklarının altında kalsa

Nisan 1655. *Okmánytár II. Rákóczy György*, s. 170.

⁶³ Saat hediye edilmesi hakkında 1635 ve 1658'den veriler bulunmaktadır: István Szalánczy'nin raporu, 31 Aralık 1635, Kolozsvár. *I. Rákóczy György és a Porta*, s. 164; Budin paşası hususunda Ákos Barcsai'nin Ferenc Sebesi'ye talimatı, 10 Kasım 1658, Marosvásárhely, EOE, XII, s. 124. Budin Paşasına verilecek miktar hakkında bkz.: István Szalánczy ve meslektaşlarının Budin'e götürdükleri hediyelerin listesi, 12 Mart 1636. *Levelek és okiratok*, s. 289–290; **Musa Paşa'nın** gelişi üzerine Belgrad'a gönderilen hediyeler hakkında, 16 Mayıs 1640, TMÁO, III, s. 65; Ferenc Sebesi'nin Budin elçiliği günlüğü (Nisan 1655), *Okmánytár II. Rákóczy György*, s. 170.

⁶⁴ István Körösy'nin I. György Rákóczi'ye mektubu, 30 Kasım 1637, Budin. *Levelek és Okiratok*, s. 495; István Rácz'in I. György Rákóczi'ye mektubu, 3 Mayıs 1644, Budin. *I. Rákóczy György és a Porta*, s. 688.

⁶⁵ Tabii olarak bu durum sadece genel diplomatik ilişkiler durumunda geçerlidir. Önemli kutlamalar hasebiyle –örneğin şehzadelerin sünnetleri dolayısıyla– sultanlar bolca hediye dağıtırdı. Bkz.: Murphey, *Exploring Ottoman Sovereignty*, s. 175–205.

⁶⁶ Erdel hükümdarı, 21 Eylül 1629 tarihli mektubunda, Varat'te eşinin selamını paşaya iletirken kısmen cinsalı bir ifade kullanmaktadır: "Kudretli efendimizce kendisine gönderilen tazı, bir tavşana erişip onu yakalamaya bahtına dahi nail olamamıştır." Gergely, "Adalék", III, s. 637. At gönderilmesine ilişkin diğer bilgiler: Tiryaki Hasan Paşa'nın Gábor Báthori'ye mektubu, 14 Kasım 1610, Budin. Takáts, "Gázi Vezir Haszán Basa", s. 195; Sofu Mehmed Paşa'nın Gábor Bethlen'e mektubu, 19 Zilkade 1033 [2 Eylül 1624], TMÁO, I, s. 423; Budin Paşası Acem Hasan'ın István Bethlen'e mektubu, 14 Eylül 1630, Szamosújvár. Gergely, "Brandenburgi Katalin", s. 103; Péter Melith'in Miklós Esterházy'ye mektubu, Temmuz 1638, Szatmár, EOE, X, s. 203. Macaristan'daki idarecilerle sürdürülen ilişkiler hakkında bkz.: Takáts, S. "A Budai Basák Emlékezete", Takáts, S. *Rajzok a Török Világból*, Budapest: MTA, 1915 içinde, I, s. 105–159.

bile, böyle bir hediyeleşmenin varlığı, Osmanlı hiyerarşisinde iki tarafın eşit mertebelerini yansıtıyordu. (Bu anlamda birkaç yüz taler değerindeki atlara ilişkin olarak Bekir Paşa'nın yukarıdaki satırlarda ifade ettiğimiz fikri şüphe ile karşılanmalıdır.)

El Öpülmesi

Netice itibarıyla çıkış noktamızı belirleyen soruya geri dönmek icap eder: Buna göre Erdel elçilerinin Budin paşalarının elini ve kaftanlarının ucunu öpmeleri bir teamül müdür? Elçi raporlarının çoğu bununla ilgili olarak hiçbir bilgi vermemektedir. Elçiler selamlama fiilini genellikle beylerbeyini "*hükümdarın şevketli emri kabilinde selamladım*" ya da "*yüce efendimizin adıyla selamladım*" ifadeleriyle özetlemektedirler.⁶⁷ Pek çok elçi arasında sadece biri, 1650'li yıllarda pek çok kez Budin'e giden Ferenc Sebesi, paşanın kaftanını öptüğünü kaydetmektedir. 1655 yılındaki elçiliği dolayısıyla ihtişamlı divanın ardından "*kaftanını öperek vedalaştım*" demektedir. Daha sonra, 1658'de bu sefer divanın başlangıcında olmak kaydıyla paşanın kaftanını öptüğünü kaydeder.⁶⁸ Bu jesti, sefaretin olağandışı şartlarda gerçekleşmiş olabileceği varsayımına sığınarak izah etmek zordur. İkinci elçilik esnasında Erdel prensi Ferenc Rhédei'nin siyasî baskı altında olduğu doğrudur; ne var ki, aynı şeyleri II. György Rákóczi için söyleyebilmek mümkün değildir: Rákóczi'nin 1655'te merasim sırasını kendi aleyhine olacak şekilde değiştirmesi için bir sebep yoktu.⁶⁹ Elçinin raporunu kaleme alış biçimi ve tuttuğu metinde bu harekete bir açıklama getirmeye tenezzül etmeyişi, olağandışı bir hadiseden ziyade genellikle icra edilen bir jestten bahsettiği izlenimini pekiştirmektedir – diğerlerinin raporlarında yer vermeyip atladığı bir unsuru yazıya dökmek suretiyle.

Habsburg İmparatoru'ndan gelen elçilerin Budin'deki kabulleri sırasında tutulan kayıtlarda, kaftan öpülmesi bilinmedik bir durumdur. Söz konusu

⁶⁷ Birkaç örnek: Mihály Tholdalagi'nin Gábor Bethlen'e mektubu, 18 Mart 1627, Budin. Salamon, F., *Két Magyar Diplomata a Tizenhetedik Századból: Toldalagi Mihály, Tassi Gáspár*, Pest: Ráth, 1867, s. 15; István Szalánczy'nin elçilik raporu, 31 Aralık 1635, Kolozsvár. I. Rákóczy György és a Porta, s. 167; Budin yolu hakkında István Kőrössi'nin raporu, 1 Ekim 1644. *Levelek és Okiratok*, s. 805. 1660'lı yıllarda yeni bir olay vuku buldu. Hükümdar adına gerçekleştirilen selamlamadan sonra hükümdarın eşi Anna Bornemisza adına da Osmanlı beylerbeyini selamladılar. Konu hakkındaki bilgiye Varat paşasına gönderilen elçi vasıtasıyla ulaşabilmekteyiz. Bkz.: I. Mihály Apafi adına Varat Paşası Sokullu Ali'ye gönderilen elçi Márton Boldvai'nin Dénes Bánffy'ye izahatı, 20 Kasım 1668, Kolozsvár, TMAO, IV, s. 433.

⁶⁸ Ferenc Sebesi'nin Budin elçiliği günlüğü, Nisan 1655. *Okmánytár II. Rákóczy György*, s. 170; Ferenc Sebesi'nin Budin paşasıyla yaptığı görüşmeye dair raporu, [Şubat 1658]. Ráth, K., "Rédey Ferenc Erdélyi Fejedelem Megbizottjának, Sebesi Ferencnek Követsége 1658ban a Budai Vezérnél", *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek*, 1 (1861), s. 4. Károly Ráth tarafından yayımlanan metinden, divan dolayısıyla Sebesi'nin Erdel hükümdarı Ferenc Rhédei'nin hediyesini sunmasından önce kethüdanın paşanın kaftanını öpeceği anlaşılmaktadır. Araştırmacı zorlukla okunabilen ve ilgili kısmında büyük sıkıntılar barındıran elyazmasının orijinalını pratik olarak kelimesine takip etse de eser yer yer metin neşriyatı sınırlarından çıkmaktadır: Sebesi'nin paşanın kaftanını öptüğü, kethüdanın ise hediyelerin sunumuyla ilgilendiği ziyadesiyle ihtimal dâhilindedir. Krş.: MTA, Ms 4870/2, Acta Sebesiana.

⁶⁹ 1650'li yıllarda Erdel'in Osmanlı politikasındaki değişimleri üzerine bkz. Szabó-Sudár, "Independens Fejedelem".

eksiklik, görevlilerin büyük ihtimalle Avrupa bakış açısıyla kabul edilemez bu davranışı yüzüstü reddetmelerinden ziyade böyle bir uygulamanın divanın törensel öğelerine dâhil olmamasının bir sonucudur. Osmanlı İmparatorluğu'nun başıyla sürdürülen ilişkilerin önemi hasebiyle Batı Avrupalı hükümdarlara bağlı diplomatların İstanbul'daki kabulünde sultanın elini öpmeleri mecburdu. Ancak Budin paşasının böyle bir uygulamayı zorunlu kılabilen gücü yoktu. Şatafatlı elçilik heyetleri Budin'e ziyarete gelmezlerdi; burası sadece Bâbiâli'ye giden yolda ortak bir konaktı. Daha önce ele aldığımız gibi paşaya getirilen heyetlerin hangi şartlar altında verileceği ciddi bir sorun teşkil etmiş ve bunun için çeşitli çözüm yolları aranmıştı. Dolayısıyla elçilerin Budin'de el ve kaftan öpülmesine ses çıkarmayarak boyun eğdiklerini söylemek pek de mümkün değildir.

El ve kaftan öpülmesinin Bâbiâli törenleri esnasında da farklılık arz etmesi, Habsburg ve Erdel elçilerinin farklı muameleyle karşılaştıkları düşüncesini desteklemektedir. Bâbiâli'ye vergi ödeyen ülkelerin elçileri, en azından Erdel ve Ragusa'nın temsilcileri sadece sultanın kaftanını öpmekle kalmadılar; daha önce sadrazam divanında gerçekleşen kabulde Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli idarecileri için aynı ritüeli gerçekleştirdiler.⁷⁰ Bâbiâli ile doğrudan bağlantı içinde olmayan ülkelerin elçileri için ise bu davranış pratiklik göstermemektedir. Ayrıca vergi ödeyen ülkeler arasında komşu vilayetlerin beylerbeylerinin de elinin öpülmesi yalnızca Erdel elçilerinin uygulaması gereken bir davranış değildi. Ragusa elçileri, Bosna paşalarını ve Hersek sancakbeylerini ziyaretleri esnasında aynı düzen içinde hareket ederlerdi.⁷¹

Erdel hükümdarının haraçgüzâr statüsü Bâbiâli divanı bağlamında farklılıkları yansıtmaktadır. Buna karşın aynı duruma Budin ile ilgili olarak rastlanmamaktadır. Zira daha önce de andığımız gibi, gerek Osmanlı idari pratiği gerekse Budin divanının tören öğeleri temel olarak Budin paşası ve Erdel hükümdarının birbirleriyle eşit durumlarını simgelemektedir. Konuyla ilgili anahtar Ferenc Sebesi'nin gözden kaçırılmış ve diğer elçilerin raporlarında eksiklik gösteren yarım bir cümlesi vermektedir. Sebesi, 1655 senesinde Bu-

⁷⁰ Eflak ve Boğdan diplomatları 17. yüzyıla gelindiğinde sultanı artık ziyaret edemeyeceklerdi. Kármán, "Sovereignty", s. 180; Jakó, "Rozsnyai", s. 175; Miović, V., *Dubrovačka Diplomacija u Istambulu*, Zagreb-Dubrovnik: HAZU Zavod za Povijesno Znanosti u Dubrovniku, 2003, s. 53. Kısa süre önce gün yüzüne çıkarılan ve Erdellilerin Bâbiâli'deki kabullerine ilişkin düzen hakkında bilgi veren bir kaynak, daha önceleri divandaki herkesin elinin ya da kaftanının öpülmesinin diplomatik teamüller arasında olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra ise bu husus sadece sadrazam için geçerli kalmıştır: MNL OL, R 298, Mohács utáni gyűjtemény, Erdélyi iratok 1. d. 1. t. vr. 146r. Bu değişim 1642'de gerçekleşmiş olabilir. István Rácz'ın I. György Rákóczi'ye mektubu, 30 Aralık 1642, İstanbul, TMÁO, III, s. 179.

⁷¹ Miović, V., "Beylerbey of Bosnia and Sancakbey of Herzegovina in the Diplomacy of the Dubrovnik Republic", *Dubrovnik Annals*, 9 (2005), s. 45. Erdel elçilerinin bu törensel jesti sadece Budin paşası için mi uyguladıkları yoksa daha düşük rütbeli Temeşvar, ardından Varat beylerbeyleri, bunların yanı sıra Budin'e giderken ortak konak konumundaki Szolnok sancakbeyi içinde mi gerçekleştirdikleri hususunda kaynaklar bilgi vermemektedir. Ayrıca ilk elden bir analoji öne sürmemiz de mümkün olmamaktadır: Kent devleti için Ragusa'nın en önemli kara ticaret yolunu denetleyen Hersek sancakbeyliğinin işlevi, benzer konumda olan Macaristanlı Osmanlı idarecilerinin Erdel konusundaki rolüyle karşılaştırılmaz.

din'deki kabulü sırasında şunları kaydeder: "Vezirle ilk buluşmamız esnasında sağlığını iyi buldum diyerek, kendisini önce kendi sözlerimle selamladım, ardından efendimizin sözleriyle[...]."⁷² Dolayısıyla Erdel elçileri kendi adlarına da beylerbeyini selamlayabilmekteydi. Ayrıca Osmanlı ideolojisine göre vergi ödeyen ülkelerin halkları, sultanın tebaası, *reaya* olarak görüldüğünden "yüce çasarın" (padişahın) yüksek rütbeli temsilcisine gereken jesti zorunlu olarak göstermek gerekiyordu.⁷³ Bu durum, ilgili ritüelin neden elçi raporlarında takip edilemediğine de açıklık getirmektedir: Elçi, davranışı efendisinin, yani Erdel hükümdarının huzurunda gerçekleştirilmekte, dolayısıyla raporun konusu olarak görmemektedir.

Tabii bütün bunlar, girişte değindiğimiz Gábor Bethlen atfına bir açıklık getirememektedir. Çünkü Erdel hükümdarı, burada elçisinin onun adına paşanın elini ve kaftanını öptüğünü söylemektedir. Meseleyi ele alırken metnin doğru-
dan doğruya beylerbeyine yazılmadığı, ifadenin daha az öneme sahip olan hükümdarın elçisine verilen talimatta geçtiğini dikkate almak gerekir. Zira büyük ihtimalle paşa hiçbir zaman bu betimlemeyle karşılaşmamıştı. Diğer taraftan açıklamanın 1616 Haziranında olağanüstü politik şartlar altında kaleme alındığını da vurgulamak gerekir: Elçilik heyetinin öncelikli hedefi Gábor Bethlen'e karşı taht mücadelesine girişmiş ve Budin Paşası Kadızade Ali'nin de desteğini almış Drugeth György Homonnai'ye karşı paşayla barış yapabilmektir. Hükümdarın iktidarı son bulmak üzereyken durumun üstesinden gelmek amacıyla Lipova kalesi Osmanlılara verildi. (Bilindiği üzere, prens, kendine bağlı birlikleri kaleyi terk etmeye zorlamak için hakiki bir kuşatma harekâtı yapmak zorunda kalmıştı.) Dolayısıyla tören anlamındaki bazı aşağılanmaların - kaldı ki, hakaretlerin yerine ulaşır ulaşmadığı da meçhuldü - böyle şeylerin yanında esamisi okunmazdı.⁷⁴

Gábor Bethlen döneminde hükümdarlık namına kaftan öpülmesi anlamlı bir davranış mıydı yoksa törenin olağan bir parçası mıydı? Meseleyi denetleme imkânımız bulunduğundan şanslı durumdayız. Erdel hükümdarlarının çoğu bir Budin paşasıyla yüz yüze gelmemişti. Oysaki Bethlen bir Budin valisiyle tanışmıştı. 1626'da, Macaristan'da Habsburg karşıtı bir sefere çıkan Osmanlı yardımcı birliklerine Budin valisi Murtaza Paşa komuta ediyordu. Gábor Bethlen ve Murtaza Paşa, bu vesileyle buluşup askerî harekâtın nasıl yönetileceği konusunda ortak kararlar aldılar. Murtaza Paşa'nın idari kariyerini payelendirmek gayesiyle yazılan Türkçe vakayinameden anlaşıldığı kadarıyla Paşa, Bethlen'in askerlerinin kendi kuvvetlerine yaklaştığını öğrendiğinde bir

⁷² Ferenc Sebesi'nin Budin elçiliği günlüğü, Nisan 1655. *Okmánytár II. Rákóczy György*, s. 170.

⁷³ Vergi ödeyen ülkelerin reaya statüsü hakkında bkz.: Panait, *Ottoman Law*, s. 406-445; Biegan, N. H., *The Turco-Ragusan Relationship According to the Firmans of Murâd III (1575-1595) Extant in the State Archives of Dubrovnik*, The Hague-Paris: Mouton, 1967, s. 29-36; Kunčević, "Janus-Faced Sovereignty", s. 94-98; Dávid, G.-Fodor, P., "Ez az Ugy Fölöttébb Fontos": *A Szultáni Tanács Magyarországra Vonatkozó Rendeletei (1559-1560, 1564-1565)*, Budapest: MTA TTI, 2009, s. 20, 43, 177.

⁷⁴ Osmanlı egemenliği altındaki Macar eliti ve Gábor Bethlen arasındaki münasebetler hakkında bkz.: Sudár, "Iskender", s. 152-157.

fersahlık mesafeye (yaklaşık 6 km) kendisini karşılamak için süvar oldu ve meydana birbirlerini selamladılar. Osmanlı valileri, Budin'de yapılan merasimlerde elçileri istikbal etmek üzere yerlerinden ayrılmamaya özen gösterirler; gelen elçileri kendi hanelerinde beklerlerdi. Bu anlamda paşanın jesti daha önce de değindiğim gibi büyük önemi haizdir. Bir müddet sonra aynı prosedür, bu kez baştan aşağı ters şekilde gerçekleştirildi: Bethlen, paşanın huzuruna atı ile geldi ve kendi ordugâhına götürdü.⁷⁵ Tabii ki, paşa ve hükümdar ilişkisinin herhangi bir motifini içermeyen tören –doğal olarak burada el ya da kaftan öpülmesi yerinde olmayacaktı– büyük ihtimalle Murtaza Paşa'nın beklentilerini karşılamaktaydı. Aksi halde daha sonraki yıllarda pek çok kere Erdel hükümdarının kendisiyle kişisel olarak buluşmasını desteklemezdi.⁷⁶ Böylelikle kişisel buluşmalar diplomatik ilişkilerin farklı öğelerinden süzülebilecek sonucu desteklemektedir. Buna göre Osmanlı çok milletli toplumunda Avrupa'daki durumun tersine Erdel hükümdarı ve Budin beylerbeyi arasında hiyerarşik bir sınıflandırma bulunmamaktaydı; her ikisi de, sultanın eşit mertebedeki idarecileri olarak görülüyorlardı. Avrupa diplomasi kültüründe elçi hükümdarının temsilcisi konumunda olduğundan egemen, kendisine nasıl davranılıyorsa elçisine de öyle davranılmasını bekleyebilirdi. Bu tanımlama daha önceki yaklaşımımızı desteklemektedir. Ancak Osmanlı sisteminde aynı elçi kendisinden beklenen özel jestleri de yerine getirebilirdi; ama bu davranışın onun şahsını bağlardı.⁷⁷

⁷⁵ Zahirović, N., *Murteza Pascha von Ofen Zwischen Panegyrik und Historie: Eine Literarisch-Historische Analyse Eines Osmanischen Wesirspiegels von Nergisi (El-vaşfü l-kâmil fi-ahvâli l-vezîri l-'âdil)*, Frankfurt am Main: Lang, 2010, s. 159 (Açıklama konusunda gerçekleştirdiği yardımlar dolayısıyla arkadaşım Nedim Zahirović'e şükranlarımı sunarım.); Murtaza Paşa'nın Budin Valisi Ridvan Ağa'ya mektubu, 10 Muharrem 1036 [1 Ekim 1626], Szécsény. *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy 1606–1645*, ed. Ludwig Fekete, Budapest: Universitätsdruckerei, 1932, s. 249.

⁷⁶ Gábor Bethlen, diğer işlerine ve daha sonra hastalığına atıfta bulunarak önündeki fırsatı değerlendirmek için fazlaca gayret göstermemiştir. Doğal olarak paşanın tavsiyesini de doğrudan reddetmemiştir. Gábor Bethlen'in János Házi'ye (14 Eylül 1627, Gyulafehérvár). Szilágyi, "Bethlen Gábor és a Porta", II, s. 50 ve Murtaza'ya (Varat, [Eylül 1629]). Gergely, "Adalék", III, s. 635–636 mektuplarına bakınız. Ayrıca István Bethlen'in György Rákóczi'ye mektubu, 20 Eylül 1629, Varat, MNL OL, E 190, 3. d. nr. 676.

⁷⁷ Osmanlılar bağlamında *ius repraesentationis* eksikliği üzerine bkz.: Hanß, S., "Udienza und Divan-ı Hümayun: Venezianisch-Osmanische Audienzen des 16. und 17. Jahrhunderts" ve Kühnel, F., "Ein Königreich für Einen Botschafter: Die Audienzen Thomas Bendishs in Konstantinopel Während des Commonwealth", *Die Audienz: Ritualisierter Kulturkontakt in der Frühen Neuzeit*, hrsg. Peter Burschel–Christine Vogel, Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 2014, s. 125–159 ve 161–220.

Abstract

Kissing the Hand of the Pasha? Transylvanian Envoys at Buda

The paper addresses the question how the ceremonies surrounding the diplomatic contacts between the prince of Transylvania and the beylerbeyi of Buda mirror their place in the Ottoman power system. As rulers with (limited) sovereignty over their territories, according to a Christian European hierarchy, the former should have had a higher position than the latter, who functioned as local governors, deriving their power from the sultan's authority. According to the rules of the Ottoman international society, however, this hierarchical difference did not exist: the princes of Transylvania also counted as the sultan's servants and through the procedure of their investiture their rule was also based upon the padishah's consent. An analysis of various elements of representation shows that they were regarded to be on the same level as the beylerbeyi of Buda.

The ceremonies of the envoys' reception at Buda show many similarities to the diplomatic rituals at the Sublime Porte. The exchange of gifts between the two sides (including the donation of kaftans by the beylerbeyi) also mirrors mutuality and no hierarchical difference between the princes and the pashas. Exactly this is why it is noteworthy that according to some reports the envoys kissed the hand of the beylerbeyi, which is a clear sign of subordination. The analysis however, with comparative materials from Habsburg embassies and the Ottoman diplomacy of other tributary states at the province level shows that the envoys did not kiss the beylerbeyi's hand in their quality as their ruler's representative, rather in their own name – a peculiarity of the Ottoman international society in comparison to the Christian European one.

Keywords: Ottoman provincial administration, ceremonies, Transylvania, kissing the hands, kaftans

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Ana Kaynaklar

- BAYERLE, Gustav (ed.), *Ottoman Diplomacy in Hungary: Letters from the Pashas of Buda 1590–1593*, Bloomington: Indiana University, 1972.
- BAYERLE, Gustav (ed.), *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991.
- BEKE, Antal–Barabás, Samu (ed.), *I. Rákóczy György és a Porta: Levelek és Okiratok*, Budapest: MTA, 1888.s
- BORSOS, Tamás, *Vásárhelytől a Fényes Portáig: Levelek, Okiratok*, ed. László Kocziány, Bukarest: Kriterion, 1972.
- CLAES RÅLAMB, *Diarium Under Resa Till Konstantinopel 1657–1658*, ed. Christian Callmer, Stockholm: Norstedt, 1963.
- DÁVID, Géza–Fodor, Pál, *“Ez az ÜgyFölöttébb Fontos”: A Szultáni Tanács Magyarországra Vonatkozó Rendeletei (1559–1560, 1564–1565)*, Budapest: MTA TTI, 2009.
- Des Freyherrn von Wratislaw Merkwürdige Gesandtschaftsreise von Wien Nach Konstantinopel*, Leipzig: Schönfeld, 1786.

- FEKETE, Ludwig (hrsg.), *Türkische Schriften Aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy 1606–1645*, Budapest: Universitätsdruckerei, 1932.
- GEORG, Kraus, *Siebenbürgische Chronik des Schässburger Stadtschreibers Georg Krauss*, Wien: Staatsdruckerei, 1862–1864.
- GERGELY, Samu, "Adalék 'Bethlen Gábor és a Porta' Czimű Közleményhez. I–III." *Történelmi Tár* [5.] (1882), s. 434–469, [6.] (1883), s. 131–154, 609–644.
- GERGELY, Samu, "Borsos Tamás Emlékirata 1630. jan. 22–28-iki Budai Követségéről," *Történelmi Tár* [7.] (1884), s. 694–708.
- GERGELY, Samu, "Brandenburgi Katalin és Bethlen István Összeköttetése a Portával (Gróf Teleki Miksáné Levéltárából)," *Történelmi Tár* [8.] (1885), s. 97–117.
- GERGELY, Samu, "Okiratok az Interregnum Történetéhez Bethlen Gábor Halála Után. I–II." *Történelmi Tár* [7.] (1884), s. 280–303, 468–485.
- GERGELY, Sámuel (ed.), TML: *Teleki Mihály Levelezése, I–VIII*, Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1905–1926.
- JÁNOS, Kemény, "Önéletírása", *Önéletírása és Válogatott Levelei*, ed. Éva V. Windisch, Budapest: Szépirodalmi, 1959.
- JÁNOS, Szalárdi, *Síralmas Magyar Krónikája*, ed. Ferenc Szakály (Bibliotheca historica), Budapest: Magyar Helikon, 1980.
- JEDLICSKA, Pál, *Eredeti Részletek Gróf Pálffy-Család Okmánytárához 1401–1653 s Gróf Pálffyak Életrajzi Vázlatai*, Budapest: Stephaneum, 1910.
- MAJLÁTH, Béla (ed.), *A Szönyi Béke Okmánytára*, Budapest: MTA, 1885.
- MAXIMILIAN, Brandstetter, "Itinerarium Oder Raisbeschreibung", Karl Nehring, *Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel: Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)*, München: Trofenik, 1983, s. 71–197.
- MERÉNYI, Lajos, "Mehemmet Budai Pasa Négy Levele gr. Eszterházy Miklóshoz 1625/26" *Hadtörténelmi Közlemények*, 10 (1897), s. 451–458.
- OMICHIUS, Franciscus, *Beschreibung einer Legation und Reise von Wien aus Ostereich auff Constantinopel Durch den Wolgebornen Herrn Herrn David Ungnadn [...] Auß Römischer Keyserlichen Maiestat befehlig und Abforderung an den Türckischen Keyser, Anno 72. Verrichtet...*, Güstrow: [s. n.], 1582.
- ÖTVÖS, Ágoston (ed.), *Rejtelmes Levelek Első Rákóczy György Korából*, Kolozsvár: Királyi Főtanoda, 1848.
- SAHM, Wilhelm (hrsg.), *Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau*, Königsberg: Beyer, 1912–1914.
- SALAMON, Ferenc, *Két Magyar Diplomata a Tizenhetedik Századból: Toldalagi Mihály, Tassi Gáspár*, Pest: Ráth, 1867.
- SCHWEIGGER, Salomon, *Zum Hofe des Türkischen Sultans*, bearb. und hrsg. Heidi Stein, Leipzig: Brockhaus, 1986.
- SZABÓ, Károly (ed.), *ETA IV. : Erdélyi Történelmi Adatok, IV*, Kolozsvár: Ev. Ref. Főtanoda, 1862.

- SZILÁDY, Áron–Szilágyi, Sándor (ed.), *TMÁO : Török-Magyarkori Állam-Okmánytár*, I–VII, Pest: Eggenberger, 1868–1872.
- SZILÁGYI, Sándor (ed.), *EOE: Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, I–XX, Budapest: MTA, 1876–1897.
- SZILÁGYI, Sándor (ed.), *Erdély és az Északkeleti Háború I*, Budapest: MTA, 1890.
- SZILÁGYI, Sándor (ed.), *Levelek és Okiratok I. Rákóczy György Keleti Összeköttetései Történetéhez*, Budapest: Knoll, 1883.
- SZILÁGYI, Sándor (ed.), *Okmánytár II. Rákóczy György Diplomáciai Összeköttetéseihez*, Budapest: Eggenberger, 1874 (*Monumenta Hungariae Historica I.: Diplomataria* 23).
- SZILÁGYI, Sándor (ed.), *Rozsnyay Dávid, az Utolsó Török Deák Történeti Maradványai*, Budapest: Eggenberger, 1867 (*Monumenta Hungariae Historica II.: Scriptorum* 8.).
- SZILÁGYI, Sándor, "Bethlen Gábor és a Porta", I–II, *Történelmi Tár* [4.] (1881), s. 593–640, [5.] (1882), s. 34–77.
- SZILÁGYI, Sándor, "Bethlen Gábor Uralkodásának Történetéhez", I–III, *Történelmi Tár* [2.] (1879), s. 219–261, 429–465, 742–786.
- TAFERNER, Paul, , *Curiose und Eigentliche Beschreibung des [...] Groß-Botschaffters Herrn Graffens Wolfgang von Oettingen Solenner Abreise von Wien [...] / Deme [...] Beygefügt die Letztere Solenne Kayserl. Botschafft an die Ottomannische Pforte des Herrn Graff Walther von Leslie [...]*, Leipzig: [s.n.], 1700.
- TAKÁTS, Sándor–Eckhart, GYULA, Ferenc–Szekfű, (ed.), *A Budai Basák Magyar Nyelvű Levelezése. I. 1553–1589*, Budapest: MTA, 1915.
- VERESS, Andrei (publ.), *Documente Privatoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Șării-Românești. IX. Acte și scrisori (1614–1636)*, București: Imprimeria Națională, 1937.
- WENNER, Adam, *Tagebuch der Kaiserlichen Gesandtschaft nach Konstantinopel 1616–1618*, hrsg. und erl. Karl Nehring, München: Finnisch-Ugrisches Seminar an der Universität München, 1984.
- Zweite Gesandtschaftsreise des Grafen Hermann Czernin von Chudenic nach Constantinopel im Jahre 1644*, Neuhaus: Landfrass, 1879.

Araştırma Eserleri

- ANGYAL, Dávid, "Gabriel Bethlen," *Revue Historique*, 53/158 (1928), s. 19–80.
- BAYERLE, Gustav, *Pashas, Begs, and Effendis: A Historical Dictionary of Titles and Terms in the Ottoman Empire*, Istanbul: Isis, 1997.
- BIEGMAN, Nicolaas H., *The Turco-Ragusan Relationship According to the Firmāns of Murād III (1575–1595) Extant in the State Archives of Dubrovnik*, The Hague–Paris: Mouton, 1967.
- BÍRÓ, Vencel, *Erdély Követei a Portán*, Kolozsvár: Minerva, 1921.
- BRUMMETT, Palmira, "A Kiss is Just a Kiss: Rituals of Submission Along the East–West Divide," *Cultural Encounters Between East and West, 1453–1699*, ed. Matthew

- Birchwood–Matthew Dimmock, Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars, 2005, s. 107–131.
- CZIRÁKI, Zsuzsanna, *Autonóm Közösség és Központi Hatalom: Udvar, Fejedelem és Város Viszonya a Bethlen-Kori Brassóban*, Budapest: ELTE, 2011.
- DÁVID, Géza, "A 16–17. Századi Oszmán Közigazgatás Működése: a Beglerbégek és Szandzsákbégek Kiválasztása és Kinevezése", *Tanulmányok Szakály Ferenc Emlékére*, ed. Pál Fodor–Géza Pálffy–István György Tóth, Budapest: MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoportja, 2002, s. 111–113.
- DÁVID, Géza, *Török közigazgatás Magyarországon*, Yayimlanmamış doktora tezi, Eötvös Loránd Üniversitesi, Budapest, 1995.
- FEKETE, Lajos, *Budapest a Törökkorban*, Budapest: Egyetemi Ny., 1944.
- FODOR, Pál, "A Temesvári Vilájet a Török Hódoltságban", *In Memoriam Barta Gábor – Tanulmányok Barta Gábor Emlékére*, ed. István Lengvári, Pécs: JPTE Továbbképző Központ Kiadói Irodája, 1996, s. 195–207.
- FODOR, Pál, "Budai Pasa", *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor – Kora Újkor. I. Aachen – Bylica*, ed. Péter Kőszeghy, Budapest: Balassi, 2003, s. 470–473.
- FRÖTSCHER, Ruth, "Mit Handkuss: Die Hand als Gegenstand des Zeremoniells am Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert", *Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652–1800): Eine Annäherung*, hrsg. Irmgard Pangerl–Martin Scheutz–Thomas Winkelbauer, Innsbruck–Wien–Bolzano: StudienVerlag, 2007, s. 337–356.
- GÉVAY, Anton von, *Versuch eines chronologischen Verzeichnisses der Türkischen Statthalter von Ofen*, Wien: Gerold, 1841.
- GRYGORIEVA, Tetiana, "Symbols and Perceptions of Diplomatic Ceremony: Ambassadors of the Polish–Lithuanian Commonwealth in Istanbul", *Kommunikation Durch Symbolische Akte. Religiöse Heterogenität und Politische Herrschaft in Polen–Litauen*, hrsg. Yvonne Kleinmann, Stuttgart: Steiner, 2010, s. 115–131.
- HANß, Stefan, "Udienna und Divan-ı Hümayun: Venezianisch–Osmanische Audienzen des 16. und 17. Jahrhunderts", *Die Audienz: Ritualisierter Kulturkontakt in der Frühen Neuzeit*, hrsg. Peter Burschel–Christine Vogel, Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 2014, s. 125–159.
- JAJCZAY, János, "Császári Követ Fogadása Budán a Török Idök Alatt, a Fővárosi Könyvtár Egy Vízfestményén," *A Fővárosi Könyvtár Évkönyve*, 4 (1934), s. 73–87.
- JAKÓ, Klára, "Rozsnyai Dávid Portai 'Tanító Írása'," *Levéltári Közlemények*, 84 (2013), s. 169–186.
- KÁRMÁN, Gábor, "Bajor Követ Bethlen Gábor Esküvőjén", *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: A Bethlen Gábor Trónra Lépésének 400. Évfordulóján Rendezett Konferencia Tanulmányai*, ed. Veronka Dáné et al., Kolozsvár: Erdélyi Múzeum–Egylet, 2014, s. 93–105.
- KÁRMÁN, Gábor, "Sovereignty and Representation: Tributary States in the Seventeenth-century Diplomatic System of the Ottoman Empire", *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. Gábor Kármán–Lovro Kunčević, Leiden – Boston: Brill, 2013, s. 155–185.

- KEREKES, Dóra, "A Császári Tolmácsok a Magyarországi Visszafoglaló Háborúk Idején," *Századok*, 138 (2004), s. 1189–1228.
- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz, "Semiotics of Behavior in Early Modern Diplomacy: Polish Embassies in Istanbul and Bahçesaray", *Journal of Early Modern History*, 7 (2003), s. 245–252.
- KUNČEVIĆ, Lovro, "Janus-Faced Sovereignty: The International Status of the Ragusan Republic in the Early Modern Period", *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. Gábor Kármán–Lovro Kunčević, Leiden – Boston: Brill, 2013, s. 91–121.
- KÜHNEL, Florian, "Ein Königreich für einen Botschafter: Die Audienzen Thomas Bendishs in Konstantinopel während des Commonwealth", *Die Audienz: Ritualisierter Kulturkontakt in der Frühen Neuzeit*, hrsg. Peter Burschel–Christine Vogel, Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 2014, s. 161–220.
- LUKINICH, Imre, "Bethlen István Támadása 1636-ban," *Századok*, 44 (1910), s. 24–40, 98–112, 212–227, 298–314, 477–494.
- MIOVIĆ, Vesna, "Beylerbey of Bosnia and Sancakbey of Herzegovina in the Diplomacy of the Dubrovnik Republic," *Dubrovnik Annals*, 9 (2005), s. 121–164.
- MIOVIĆ, Vesna, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*, Zagreb–Dubrovnik: HAZU Zavod za Povijesne Znanosti u Dubrovniku, 2003.
- MOLNÁR, Antal, *Egy Raguzai Kereskedőtársaság a Hódolt Budán: Scipione Bona és Marino Bucchia Vállalkozásának Története és Dokumentumai (1573–1595) – Eine Handelsgesellschaft aus Ragusa im Osmanischen Ofen: Geschichte und Dokumente der Gesellschaft von Scipione Bona und Marino Bucchia (1573–1595)*, Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 2009.
- MURPHEY, Rhoads, *Exploring Ottoman Sovereignty: Tradition, Image and Practice in the Ottoman Imperial Household, 1400–1800*, London–New York: Continuum, 2008.
- MÜLLER, Georg, *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen: Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte 1541–1688*, Hermannstadt: Krafft, 1923.
- NECIPOĞLU, Gülru, *Architecture, Ceremonial and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, New York–Cambridge, MA: The Architectural History Foundation–MIT Press, 1991.
- PANAITE, Viorel, *The Ottoman Law of War and Peace: The Ottoman Empire and Tribute-Payers*, Boulder (Colorado): East European Monographs, 2000.
- PANAITE, Viorel, "The Voivodes of the Danubian Principalities as *Harâcğuzarlar* of the Ottoman Sultans", *Ottoman Borderlands: Issues, Personalities and Political Changes*, ed. Kemal H. Karpat–Robert W. Zens, Madison: University of Wisconsin Press, 2003, s. 59–78.
- PAPP, Sándor, *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2003.
- PAPP, Sándor, "The System of Autonomous Muslim and Christian Communities, Churches, and States in the Ottoman Empire", *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. Gábor Kármán–Lovro Kunčević, Leiden – Boston: Brill, 2013, s. 375–419.

- PROCHÁZKA-Eisl, GISELA-RÖMER, Claudia, "Raub, Mord und Übergriffe an der Habsburgisch-Osmanischen Grenze: Der Diplomatische Alltag der Beglerbege von Buda Abseits von Zeremonien", *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im Mittleren Osten in der Frühen Neuzeit*, hrsg. Ralph Kauz-Giorgio Rota-Jan Paul Niederkorn, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009, s. 251–264.
- RÁTH, Károly, "Rédey Ferenc Erdélyi Fejedelem Megbizottjának, Sebesi Ferencnek Követsége 1658ban a Budai Vezérnél," *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek*, 1 (1861), s. 1–7.
- REINDL-KIEL, Hedda, "East is East and West is West and Sometimes the Twain Did Meet: Diplomatic Gift Exchange in the Ottoman Empire", *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, II, ed. Colin Imber-Keiko Kiyotaki-Rhoads Murphey, London: I.B. Tauris, 2005, s. 113–124.
- RUDOLPH, Harriet, "The Material Culture of Diplomacy: The Impact of Objects on the Dynamics of Habsburg-Ottoman Negotiations at the Sublime Porte (1530–1650)", *Politische Kommunikation zwischen Imperien: Der diplomatische Aktionsraum Südost- und Osteuropa*, hrsg. Gunda Barth-Scalmani-Harriet Rudolph-Christian Steppan, Innsbruck: StudienVerlag, 2013, s. 211–238.
- SUDÁR, Balázs, "A Hódoltságí Pasák az Oszmán Belpolitika Forgatagában (1657–1665)," *Hadtörténelmi Közlemények*, 124 (2011), s. 888–906.
- SUDÁR, Balázs, "Iskender and Gábor Bethlen: The Pasha and the Prince", *Europe and the 'Ottoman World': Exchanges and Conflicts (Sixteenth to Seventeenth Centuries)*, ed. Gábor Kármán-Radu G. Păun, Istanbul: Isis, 2013, s. 141–169.
- SUDÁR, Balázs-Csörsz, Rumen István, „Trombita, rézdob, tárogató...”: A Török Hadizene és Magyarország, Enying: Tinódi Lantos Sebestyén Református Zeneiskola, 1996.
- SZABÓ, János B., "Splendid Isolation?: The Military Cooperation of the Principality of Transylvania with the Ottoman Empire (1571–1688) in the Mirror of the Hungarian Historiography's Dilemmas", *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. Gábor Kármán-Lovro Kunčević, Leiden – Boston: Brill, 2013, s. 301–339.
- SZABÓ, János B., "The Insignia of the Princes of Transylvania", *Turkish Flowers: Studies on Ottoman Art in Hungary*, ed. Ibolya Gereyelyes, Budapest: Hungarian National Museum, 2005, s. 131–142.
- SZABÓ, János B.-ERDŐSI, Péter, "Ceremonies Marking the Transfer of Power in the Principality of Transylvania in East European Context," *Majestas*, 11 (2003), s. 111–160.
- SZABÓ, János B.-SUDÁR, Balázs, "Independens Fejedelem az Portán Kívül": II. Rákóczi György Oszmán Kapcsolatai: Esettanulmány az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom Viszonyának Történetéhez", I–II, *Századok*, 146 (2012), s. 1015–1048; 147 (2013), s. 931–999.
- SZALAY, László, *Erdély és a Porta 1567–1578*, Pest: Lauffer & Stolp, 1862.
- TAKÁTS, Sándor, "A Budai Basák emlékezete", Sándor Takáts, *Rajzok a Török Világból*, I, Budapest: MTA, 1915, s. 105–159.

- TAKÁTS, Sándor, "A Magyar és a Török Íródeákok", Sándor Takáts, *Rajzok a Török Világból*, I, Budapest: MTA, 1915, s. 1–104.
- TAKÁTS, Sándor, "Gázi Vezir Haszán Basa", Sándor Takáts, *Emlékezzünk Eleinkröl*, Budapest: Genius, 1929, s. 187–201.
- TEPLY, Karl, *Die Kaiserliche Großbotschaft an Sultan Murad IV. im Jahre 1628: Des Freiherrn Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zur Hohen Pforte*, Wien: Schendl, 1976.
- TÓTH, Hajnalka, "Die Beziehung der Familie Batthyány zur Osmanischen Elite im Ungarisch-Osmanischen Grenzgebiet vom 16.–17. Jahrhundert", *Türkenkriege und Adelskultur in Ostmitteleuropa vom 16.–18. Jahrhundert*, hrsg. Robert Born-Sabine Jagodzinski, Ostfildern: Thorbecke, 2014, s. 165–177.
- VÁRKONYI, Gábor, "Pálffy István Érsekújvári Főkapitány és a Váci Muszta Basa Levelezése", *Pálfióci v Novoveku: Vzostup Významného Uhorsého Šlachtického Rodu*, ed. Anna Fundárková–Géza Pálffy, Bratislava–Budapest: Academic Electronic Press, 2003, s. 63–73.
- WASIUCIONEK, Michał, "Die Simulation von Souveränität in der Frühneuzeitlichen Diplomatie: Die Moldauische Gesandtschaft am Polnischen Königshof im Jahr 1644", *Die Audienz: Ritualisierter Kulturkontakt in der Frühen Neuzeit*, hrsg. Peter Burschel–Christine Vogel, Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 2014, s. 101–123.
- WASIUCIONEK, Michał, "Diplomacy, Power and Ceremonial Entry: Polish-Lithuanian Grand Embassies in Moldavia in the Seventeenth Century," *Acta Poloniae Historica*, 105 (2012), s. 55–83.
- ZAHIROVIĆ, Nedim, *Murteza Pascha von Ofen Zwischen Panegyrik und Historie: Eine Literarisch-Historische Analyse Eines Osmanischen Wesirspiegels von Nergisi (El-vaşfü l-kāmil fī-aḥvāli l-vezīri l-'ādil)*, Frankfurt am Main: Lang, 2010.